

Orosz levéltári források a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1939)

I. Bevezető*

Két fordulópont a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetében

1939. február 2-án Makszim Litvinov szovjet külügyi népbiztos közölte Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai magyar követtel, hogy a Szovjetunió bezárja budapesti misszióját, és ugyanezt várja el a magyar féltől is moszkvai külképviseletével kapcsolatban. A vezető szovjet diplomata azzal indokolta ezt a lépést, hogy Magyarország csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz, egy olyan a politikai tömbhöz, amely ellenséges célokat tűzött ki a Szovjetunióval szemben, és egyik alapító tagjának, Japánnak a távol-keleti hódító törekvéseit szolgálja. A szovjet értelmezés szerint Magyarország ezzel alárendelte magát egy idegen, külső diktátumnak, így elvesztette függetlenségét, tehát nem működtethet önálló külképviseletet a szovjet fővárosban. Litvinov felajánlotta, hogy a két kormány ezt követően egy harmadik állam fővárosában állomásozó diplomatáját bizza meg a kapcsolatok további rendszeres fenntartásával.¹ A moszkvai magyar követség személyzete egyetlen irodatiszt kivételével három napon belül elhagyta állomáshelyét. A magyar–szovjet diplomáciai viszonyban ekkor beálló „interregnum” azonban nem sokáig, csupán 1939. július 12-ig tartott. Ezen a napon Vörmlé János, a külügyminiszter állandó helyettese annak hivatalos közlésével bizta meg Hory András varsói magyar követet, hogy a magyar kormány szeretné megvitatni a diplomáciai érintkezés – szovjet külügyi népbiztos által korábban javasolt – formáját.² A szovjet fél pozitív reakciója nyomán augusztus 17-én tárgyalások indultak Párizsban, amelyek kedvező kimenetelét a Németország és a Szovjetunió közti viszony – az augusztus 23-i német–szovjet meg nem támadási egyezménynek köszönhető – normalizálása is elősegítette. Az eredmény az 1939. február 2. előtti állapot, vagyis a közvetlen diplomáciai kontaktus helyreállítása lett, az új moszkvai magyar követ, Kristóffy József október 25-én,³ a szintén új budapesti szovjet követ, Nyikolaj Saronov december 7-én adta át megbízólevelét.⁴

Szűk egy év leforgása alatt tehát két látványos fordulat következett be a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetében. A kétoldalú kapcsolatok mélypontját jelentő első esemény legalább annyira hirtelen történt, mint amennyire váratlan volt az azok fejlődésére utaló második mozzanat. A szovjet vezetés mind a külvilág, mind saját közvéleménye felé azt hangoztatta, hogy a követségek bezárása ebben az esetben nem jár együtt a diplomáciai viszony *de jure* megszakí-

* Moszkvai levéltári kutatásaimhoz a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Külföldi Kulturális Intézetek Igazgatóságának Klebelsberg Kuno-ösztöndijában részesültem, amelyet ezúton is köszönök.

¹ L. a 9–10. sz. iratokat.

² DIMK, IV. köt. 360–361.

³ L. a 13. sz. iratot.

⁴ Nyikolaj Ivanovics Saronov budapesti szovjet követ politikai naplója. 1939. december 1–31. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 13. l. 1–13.

tásával. Ennek fényében a leghelyesebb lenne talán a „közvetlen diplomáciai kapcsolatok megszüntetésének” vagy „közvetett diplomáciai kapcsolatoknak” aposztrofálni a két állam közti hivatalos érintkezés áthelyezését egy harmadik állam fővárosába, noha – véleményem szerint – az *de facto* mégis a diplomáciai viszony megszakításával volt egyenértékű. A szovjet vezetés által a majdani összekötöttség jellegét illetően felvázolt nemzetközi szokásjog terén, illetve a nemzetközi kapcsolatok addigi történetében igencsak szokatlannak bizonyult, a magyar–szovjet bilaterális kapcsolatok históriájában azonban nem volt precedens nélküli.

Közismert tény, hogy Magyarország és a Szovjetunió már 1924-ben megkísérelte felvenni egymással a diplomáciai kapcsolatot. A gyökeresen eltérő belső berendezkedésű rendszereket megjelenítő két kormány óvatos közeledésének ekkor egyaránt voltak gazdaságpolitikai és geopolitikai okai: elsősorban a magyar gazdaság Trianon óta húzóó válsága, a magyar külkereskedelem orientációs problémái, illetve a Románia területi gyarapodásával szembeni közös érdekek. A tárgyalások 1924. augusztus 26. és szeptember 12. között Berlinben folytak. A magyar delegáció a Magyarországi Tanácsköztársaság friss emlékeire, a bolsevik propaganda veszélyére, illetve a magyar közvélemény ebből fakadó érzékenységére, aggodalmaira hivatkozva jogot kért arra, hogy korlátozhassa a budapesti szovjet misszió tevékenységét. El akarta érni például azt, hogy a budapesti szovjet külképviseletek (követség, kereskedelmi kirendeltség) személyi összlétszámát maximalizálják, illetve, hogy azok tagjai között – a technikai állományt (fordítók, tolmácsok, irodai segédek) leszámítva – ne alkalmazhassanak korábbi és akkori magyar állampolgárokat. A Budapestre akkreditált szovjet diplomatáknak ezenkívül előre be kellett volna jelenteniük a Külügyminisztériumban, ha vidékre utaznak. További szigorítást jelentett, hogy megszüntették volna a futárforgalom útvonalait és gyakoriságát, a diplomáciai futárok személyét, valamint a futárok által felvehető csomag maximális súlyát. Ki akarták kötni azt is, hogy a külképviseletek alkalmazottainak tartózkodniuk kell mindenfajta, állomáshelyük elleni agitációtól vagy izgatástól.

A két küldöttség szeptember 12-én három okmányt parafált, amelyek közül az elsőt, a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételét kimondó egyezményt szeptember 5-re datálták. A második okmányt, a diplomáciai kapcsolatok modalitásait és a kereskedelmi kapcsolatok jellegét szabályozó szerződést a magyar fél igényeinek megfelelően fogalmazták, hiszen előírták benne, hogy hetenként mindkét részről csak egy diplomáciai futár indítható, aki 16 kg-nál nagyobb súlyú poggyászt csak ellenőrzés után vihet magával. A képviseleteken nem dolgozhattak a tartózkodási hely államának egykori és korabeli állampolgárai, és a külképviseletek tagjai, illetve a futárok nem avatkozhattak a másik állam belügyeibe. Ugyancsak szeptember 12-i dátum szerepel azokon a bizalmas leveleken is, amelyekben rögzítették, hogy a budapesti szovjet külképviseletek alkalmazottainak összlétszáma nem haladhatja meg a tizenegy főt. A felek megállapodtak abban is, hogy az egyezményeket először a magyar parlamentnek kell becikkelyeznie, és csak ezután kerül sor a szovjet ratifikációra. Bethlen István miniszterelnök azonban érezte egyes parlamenti frakciók (elsősorban a keresztény pártok, a legitimisták és a fajvédők), a magyar közvélemény, valamint a főhatalmat gyakorló Horthy Miklós kormányzó ellenkezését, és figyelembe véve az angol–szovjet viszony megin-

gását, biztos parlamenti többségének tudatában – a ratifikációra kiszabott határidő egyszeri halasztása után – sem vitte a törvényhozás elé a megszületett diplomáciai okmányokat.⁵

A berlini tárgyalásokon résztvevő Litvinov külügyi népbiztos-helyettes néhány évvel később, 1928. december 31-én előterjesztést intézett Joszif Sztálinhoz, az OK(b)P KB főtitkárához, amelyben – tekintettel a Szovjetunió súlyosbodó külpolitikai helyzetére – javasolta, hogy a Kreml akár nagyobb engedmények árán is, de feltétlenül rendezze a politikai kapcsolatait Magyarországgal. A dokumentumban a szovjet diplomata arra hivatkozott, hogy a két állam közti viszony normalizálásának fő akadályá az, hogy egyes magyar körök a kommunista propagandától tartva elutasítják a szovjet misszió megtelepedését Budapesten. A Külügyi Népbiztosság feltételezése szerint az „állandó politikai kontaktus felvétele Magyarországgal lehetséges lenne anélkül is, hogy kölcsönösen külképviseleteket állítsunk fel, elég lenne a magyar kormány mellé akkreditálnunk bécsi követünket, s elég lenne, ha valamely közeli országban állomásozó magyar követet akkreditálnák kormányunk mellé”. Litvinov állásfoglalása alapján a bécsi szovjet követet kellett volna kinevezni Budapestre kettős megbízatással, mivel az osztrák és a magyar főváros között olyan kicsi a távolság, hogy a diplomata szükség esetén könnyen átutazhatna. Hozzáfűzte még: „a Külügyi Népbiztosság nem kételkedik abban, hogy a közeljövőben, a kapcsolatok felvétele után el lehetne érni, hogy egy konzulátust és egy kereskedelmi kirendeltséget állítsunk fel Budapesten. [...] Sokkal gyorsabban rendezhetnénk a viszonyunkat nemcsak Magyarországgal, hanem Spanyolországgal és Portugáliával, sőt, talán még más országokkal is ezen az úton haladva, mintha azt akarnánk elérni, hogy gyorsan cseréljünk követeket velük. A diplomáciai viszony lehetséges mértéke ezekkel az országokkal korántsem követeli meg, hogy követeink állandóan a fővárosaikban állomásozzanak”.⁶

A szovjet külügyi vezetést nyilván Moszkva 1927 tavasza óta egyre súlyosbodó nemzetközi helyzete indította a fenti javaslat megtételére.⁷ Litvinov az előterjesztésében a magyar–lengyel közeledésre és a magyar–román kapcsolatok javítását célzó lengyel közvetítésre is hivatkozott. A polgárháború időszaka óta ennek megakadályozása bizonyult ugyanis a szovjet diplomácia egyik fő törekvésének, hiszen a magyar–lengyel–román hármasszövetség lehetősége minduntalan az intervenció rémét idézte fel számára.⁸ Az elszigetelődésből való kitörést kereső szovjet diplomácia tehát ekkor vetette fel először annak lehetőségét, hogy a két állam kapcsolatait tényleges diplomáciai képviselők felállítása nélkül maga-

⁵ Az 1924. évi magyar–szovjet tárgyalások magyar anyaga részben megjelent: IRATOK, 134–141.; 675–690.; 703–704.; 708–742.; 747–751.; 760–769. A témát magyar és orosz források alapján feldolgozta: KOLONTÁRI, 1999.

⁶ Makszim Makszimovics Litvinov előterjesztése Joszif Visszarionovics Sztálinnak. 1928. december 31. AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 946. l. 20.

⁷ 1927. május 23-án Anglia, a londoni szovjet kereskedelmi kirendeltség illegális propagandájára hivatkozva megszakította a diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval. 1927. június 7-én egy fehér emigráns meggyilkolta a varsói szovjet követet, aminek következtében a szovjet–lengyel viszony rendkívül hideggé vált. Ebben a sorban lehetne említeni a szovjet diplomácia fő támaszának számító „rapallói politika” elbizonytalanodását is 1927–1928 folyamán. Erre részletesen l. SISKIN, 2002. 277–291, 299–307.

⁸ Erre l. pl. SERES, 2001.

sabb rangra emeljék, vagyis kettős megbízatással nevezzék ki valamely szomszédos országban székelő politikai képviselőiket. Noha a Politikai Iroda egyhangúlag elfogadta a Külügyi Népbiztosság előterjesztését,⁹ nincs nyoma annak, hogy a szovjet vezetés erre vonatkozóan bármilyen hivatalos vagy akár nem hivatalos javaslatot tett volna a magyar kormánynak.

A diplomáciai kapcsolattartás jellege legközelebb az 1934. január 22. és február 6. között Rómában zajló magyar–szovjet tárgyalásokon került napirendre. A magyar fél ekkor tartalmát tekintve az 1928-ban Litvinov által felvetett, eredetileg a legfelső szovjet pártvezetés támogatását élvező, de végül nem megvalósított gondolatot próbálta feleleveníteni. A célja az volt, hogy a hivatalos diplomáciai viszony megteremtése után egyáltalán ne, vagy minél későbbi időpontban állítsanak fel szovjet követséget Budapesten. Magyar elképzelések szerint a felek a két állam fővárosába kölcsönösen akkreditált diplomaták közvetlen érintkezése helyett egy harmadik államban állomásozó követek révén tartották volna egymással a kapcsolatot.¹⁰

Bár a tárgyalásokat magyar részről vezető Jungerth-Arnóthy Gino Butival, az olasz külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével folytatott január 27-i eszmecsereje során számos érveléssel – pl. költségvetési problémák, belpolitikai nehézségek: a magyar közvélemény „hangulata” és a kormányzó álláspontja – támasztotta alá a magyar álláspontot,¹¹ a Szovjetunió elismeréséből származó belpolitikai bonyodalmak, amelyekről a magyar diplomácia tartott, és amelyek ürügyet nyújtottak volna a követségek felállításának megakadályozására, illetve elhalasztására, a római tárgyalások megkezdésekor már nem szolgálhattak hivatkozási alappal. Horthy Mussolini nyomására és Kánya Kálmán külügyminiszter személyes közbenjárására ugyanis még 1933. december 9-én kijelentette, hogy a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok tekintetében nem ragaszkodik tovább ellenvéleményéhez.¹² Az 1924. évi nemzetgyűlési fiaskóból okulva sikerült elkerülni azt is, hogy az egyezmények szövegét kereskedelmi megállapodás híján a parlament elé kelljen vinni ratifikáció végett.¹³ Noha 1928-ban, egészen más nemzetközi konstellációban, a szovjet vezetés is számolt egy ilyesfajta *modus vivendi* lehetőségével, 1934-ben már csupán a magyar kormány „rég, elavult sémájának” tartotta az elképzelést.¹⁴ Egyedül az állami költségvetés keretére vonatkozó, bár kétségkívül túlzó aggodalmak voltak némiképp megalapozottak. Úgy tűnik, hogy

⁹ Az OK(b)P KB Politikai Iroda ülésének jegyzőkönyve. 1929. január 10. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 721.

¹⁰ Kánya Kálmán külügyminiszter számjel-távirata Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszternek. 1934. január 29. MOL K 64, 60. cs., 1934/24. t., 32/1934. res. pol. sz.

¹¹ Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1934. január 27. MOL K 64, 60. cs., 1934/24. t., 32/1934. res. pol. sz.

¹² RÉTI, 2003. 131.

¹³ JUNGERTH, 1989. 59–62.

¹⁴ Jakov Zaharovics Szuric ankarai szovjet követ feljegyzése a Jungerth-Arnóthy Mihály ankarai magyar követtel folytatott megbeszéléseiről. 1934. január 11–12. AVP RF f. 05. op. 14. p. 97. gy. 28. l. 56–57.

Moszkva hasonló gondokkal küszködve akceptálta ezt, hiszen végül beleegyezett a követségek létrehozásának július 1-jei határidejű ideiglenes elhalasztásába.¹⁵

A római tárgyalások végeredménye egy valójában 1934. február 6-án született, de február 4-re datált diplomáciai jegyzékváltás lett, amelyben a felek kimondták, hogy a két állam hivatalos diplomáciai viszonyban áll egymással. Aláírtak egy február 6-ra datált jegyzőkönyvet is, amely beemelte az 1924. évi szerződésstervezetbe foglalt magyar garanciákat a propagandaveszéllyel szemben, így a futárszolgálat működésének korlátozását, az egykori és korabeli magyar állampolgárok alkalmazásának tilalmát, valamint azt, hogy tartózkodjanak a belügyekbe avatkozástól. Végezetül egy ugyancsak február 6-i keltezésű bizalmas levélváltás keretében maximalizálták a budapesti szovjet és a moszkvai magyar missziók személyi létszámát.¹⁶ Az ideiglenesen kettős megbízatással Magyarországra kinevezett bécsi szovjet követ, Adolf Petrovskij 1934. április 9-én,¹⁷ míg a szintén ideiglenesen Moszkvába is akkreditált Jungerth-Arnóthy Mihály ankarai követ 1934. április 26-án adta át megbízólevelét.¹⁸

A szovjet külügyi népbiztos 1939. évi ajánlata tehát lényegében az 1934-ben megfogalmazott magyar igényekhez kanyarodott vissza, így akkor a „diplomáciai összeköttetés egy harmadik országon keresztül” vagy „közvetett diplomáciai kapcsolatok” nem tűntek idegennek vagy újszerűnek a magyar vezetés számára. Igaz azonban, hogy míg ez a normalizált diplomáciai viszony teljes hiányához képest 1934-ben még némi előrelépést jelentett volna a két ország kapcsolatrendszerében, addig 1939-ben már komoly visszaesést, a hivatalos kapcsolatok drasztikus lefokozását jelentette. Érdekes, hogy Jungerth-Arnóthy Mihály 1944–1945 folyamán lejegyzett visszaemlékezésében úgy interpretálja a Litvinovval 1939. február 2-án folytatott sorsfordító megbeszélést, mintha a diplomáciai viszony áttétele egy harmadik országba nem előre elhatározott lépés lett volna Moszkva részéről, hanem ő maga bírta volna rá szovjet partnerét arra, hogy a követségek visszahívását csak a közvetlen képviselők megszüntetéseként értelmezze. Sőt, „[Litvinov – S.A.] a végén oly konciliáns lett, látva, hogy a konfliktust mindenképpen rendezni szeretném, hogy kérésemre hozzájárult, hogy a követség likvidálása címén még három, négy hetet Moszkvában maradhassak”.¹⁹

A magyar diplomata hazatérése után szóban referált a történekről Csáky István külügyminiszternek. Kifogásolta Magyarország csatlakozását az Antikomintern-paktumhoz, és azzal érvelt, hogy az ország számára luxus ellenséges viszonyt

¹⁵ Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter számjel-távirata Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1934. február 3. MOL K 64. 60. cs., 1934/24. t., 43/1934. res. pol. sz. A Szovjetunióval 1921 óta diplomáciai kapcsolatot fenntartó Törökország külügyminisztere, Tevfik Rüştü azzal „riogatta” Jungerthet még annak római útja előtt, hogy egy moszkvai külképviselet berendezésére és fenntartására fordítandó költségek kiszámolásánál egy ankarai követség négyszeres költségvetését kell alapul venni. L. Jungerth 1934. január 14-i naplóbejegyzése. PSZL 972. f., 3. ó. e., 35. fol.

¹⁶ A diplomáciai okmányok francia nyelvű eredeti címpéldányai megtalálhatók: MOL K 70, 337. cs., 1940–II/1. t., 36–44. fol. A római tárgyalásokra részletesen I. PRITZ, 1992. 141–149.; KOLONTÁRI, 2004.

¹⁷ PUSKAS, 1995. 288.

¹⁸ JUNGERTH, 1989. 30.

¹⁹ JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Feljegyzések diplomáciai életéből*. PSZL 972. fond, 9. ó. e., 116. fol.

provokálni a tőle keletre fekvő 180 milliós nagyhatalommal. „Kvalifikálatlannak” minősítette a tengelyhatalmaknak a konfliktus ideje alatti magatartását is, mivel azok cserbenhagyták a magyar kormányt. Felettébe állítólag saját politikai vezetésének sértő és túlzó kritikáját látta a diplomata szavaiban, ezért neheztelni kezdett, és bagatellizálni próbálta a magyar–szovjet viszonyban bekövetkező rendkívül kedvezőtlen fordulatot, mondván, Magyarország „legalább tíz évig nem fog a Szovjetunióval érintkezni”. Még jobban elmérgesítette a külügyminiszter és beosztottja közti ellentétet, hogy amikor Csáky a *Corriere della Sera* budapesti tudósítóját küldte Jungerthez, hogy az „oroszellenes” interjút adjon neki, utóbbi elutasította az újságíró. Jungerth a Csákyval kialakult konfliktusának, illetve az erre visszavezethető féltékenységnek tulajdonította, hogy fél évvel később végül – a szovjet diplomácia ebbéli jelzéseinek dacára – nem őt, hanem a vezető külügyér számára „kényelmesebb embert”, Kristóffy Józsefet nevezték ki moszkvai követnek.²⁰ Feltételezésem szerint azonban Csákyt a személyi ellentétén kívül – más jellegű személyi kérdésekre is visszavezethető – pragmatikus megfontolások is vezethették a döntés meghozatalában. A magyar vezetés ugyanis 1939 őszén ténylegesen új fejezetet kívánt nyitni a magyar–szovjet viszony történetében, Moszkvában pedig időközben, 1939 májusában leváltották a Jungerthet régóta ismerő, és vele kiváló emberi viszonyt ápoló szovjet külügyi népbiztost. A helyébe kinevezett Molotov személye szimbolikusan is arra volt hivatott, hogy kifejezze a szovjet külpolitika új irányait. A budapesti követség élére designált Nyikolaj Saronov szintén új volt a magyar fővárosban. A korábbi szovjet követet, Alekszandr Bekzadjant 1937. november 15-én hazarendelték, és 1937–1938 folyamán a Külügyi Népbiztosságon belüli tisztogatások áldozata lett. 1939. február 2-ig, Viktor Plotnyikov személyében – sok más szovjet külképviselőhöz hasonlóan – Budapesten is ideiglenes ügyvivő irányította a missziót.²¹

A moszkvai magyar követség személyzetének 1939. február 5-i távozása után rendezni kellett a szovjet fővárosban maradó magyar állami ingó és ingatlan vagyon sorsát. A két állam 1935. június 14-én írta alá a moszkvai magyar követség épületének státuszát meghatározó egyezményt,²² amelynek értelmében Magyarország a Monarchia egykori szentpétervári nagykövetségi palotájában lévő kvótáreszesedéséért cserébe ingyen és örökre megkapta egy teljes háztömb tulajdonjogát. A felek kikötötték, hogy Magyarország birtok- és rendelkezési jogát semmi sem zavarhatja, amennyiben pedig azok városszabályozási vagy más okból mégis lehetlenné válnának, a szovjet államnak azzal megegyező értékű épületet és bútortartot kell biztosítania, sőt, ebben az esetben a költözködés költségei is a Szovjetuniót terhelik.²³ A követségi ingatlan kérdésének tisztázása és a követségi ingó vagyon lebontása, illetve az egyes diplomaták saját használati eszközeinek, bútorainak hazaszállítása érdekében Kollár Ferenc irodatiszt február 5. után is Moszkvá-

²⁰ JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Feljegyzések diplomáciai életéből*. PSZL 972. fond, 9. ó. e., 117–118. fol.

²¹ Bekzadjan kivégzésére l. HAUSZTOV–NAUMOV–PLOTNYIKOVA, 2004. 396–398.; 540–544.

²² Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1938. június 25. MOL K 59, 25. t., 1140/1938. sz.; JUNGERTH, 1989. 160–161.

²³ Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ számjel-távirata Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1935. május 29. MOL X–9581, 36199. tek.

ban maradt. Jungerth a Litvinovval folytatott utolsó megbeszélésén maga is 4–5 hét türelmi időt kért a követség likvidálására, amit szovjet partnere el is fogadott.²⁴ A költözés azonban lassan haladt, és Vörnle János csak a már említett július 12-i levelében jelenthette, hogy a bútorok és az irodai felszerelés hazaszállítása a befejező stádiumba jutott. Csákynek voltaképpen ez szolgált ürügyül arra, hogy a nem sokkal korábban Jungerthnek tett kijelentésével szemben kezdeményezze a Moszkva és Budapest közti vitás kérdések rendezését.²⁵

Csáky maga is bizonytalannak tűnt az augusztus 17-én meginduló párizsi tárgyalások kimenetelét illetően, ami egy, szeptember 4-én Kollár Ferenchez intézett táviratából is kitűnik. Ebben annak közlésére kérte a követség ingóságainak elszállíttatását befejező irodatisztet, hogy a követségi épületet a diplomáciai testület ellátásával megbízott szovjet állami szerv, a BjuRobin ideiglenes gondozására bízta, de a magyar kormány nem mond le az 1935. évi egyezményben biztosított kizárólagos birtoklási jogáról. „A házzal hozzájárulásunk nélkül rendelkezni nem szabad, és az épület kezelésének módjáról a párizsi szovjet követség útján megkezdett tárgyalások fognak dönteni” – szögezte le a külügyminiszter.²⁶ A magyar kormány törvényes birtoklási és rendelkezési jogát, illetve az épület elidegenítésének tilalmát hangsúlyozta Jungerth is az augusztus 17-én Jakov Szuric párizsi szovjet nagykövettel folytatott megbeszélésén. Az erről készített feljegyzésből derül ki az is, hogy a követség helyreállításáig és apparátusának visszatelepedésig Csáky egy harmadik államnak kívánta bérbe adni az épületet, kikötve, hogy a benne lakó hivatalnokok annak fenntartását és gondozását is el fogják látni.²⁷

Felmerül a kérdés, hogy mi okozhatta a magyar külügyi vezetés gyors irányváltását. Jungerth visszaemlékezése szerint Vörnle már 1939. május 19-én közölte vele, hogy haladéktalanul utazzon Moszkvába, és tudassa a szovjet kormánnyal a magyar kormány igényét a moszkvai követség fenntartására.²⁸ Ahhoz képest, hogy – Jungerth visszaemlékezései szerint – Csáky egy kerek évtizedig nem látott esélyt a Szovjetunió és Magyarország közti diplomáciai viszony helyreállítására, ez igen gyors pálfordulásnak tekinthető. Péter János monográfiájában hivatkozik Teleki Pál miniszterelnök és Csáky 1939. április 28–május 2. közötti berlini tárgyalásaira, ahol a német fél állítólag a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok rendezését követelte tárgyalópartnereitől,²⁹ a megbeszélések publikált magyar és német anyagában azonban nem találtam erre vonatkozó kijelentést, kérést vagy követelést.³⁰

²⁴ JELENTÉSEK. 187. Litvinov saját bevallása szerint nem határozták meg pontosan a likvidálás időpontját. L. a 9. sz. iratot.

²⁵ Hangsúlyozom, hogy Jungerth javaslatának megfelelően a külügyminiszter ekkor csak a diplomáciai érintkezés Litvinov által korábban felvetett formájának a megvitatását kérte, elvben tehát nem volt szó többről, mint a párizsi, londoni vagy varsói magyar és szovjet diplomáciai képviselők felhatalmazásáról a szoros kapcsolattartásra. DIMK, IV. köt. 360–361.

²⁶ Csáky István külügyminiszter távirata Kollár Ferencnek, a moszkvai magyar követség irodatisztjének. 1939. szeptember 4. MOL K 74, 35. d., 1939/IV. t. (Moszkva, kimenő claris)

²⁷ Jungerth-Arnóthy Mihály feljegyzése a J. Z. Szuric párizsi szovjet nagykövettel folytatott megbeszéléséről. 1939. augusztus 19. MOL K 64, 81. cs., 1939/24. t., 787/1939. res. pol., 14–17. fol. Jungerth naplójából tudhatjuk, hogy Japánnal folytak tárgyalások az épület bérbeadásáról és majdani hasznosításáról. JUNGERTH, 1989. 284.

²⁸ JUNGERTH, 1989. 272–274.

²⁹ PÉTER, 1979. 32–33.

³⁰ DIMK, IV. köt. 218–220.; RÁNKI–PAMLÉNYI–TILKOVSKY–JUHÁSZ, 1968. 380–392.

Tény, hogy a német fővárosban zajló egyeztetések befejezésének időpontja és Vörösmarty utasításának kelte kísértetiesen közel van egymáshoz, és hogy ebben az időszakban már kitapinthatóak voltak a Németország és a Szovjetunió közötti olvadás jelei. Megjegyezném, hogy a két világháború közötti magyar diplomácia egyik legtapasztaltabb és talán legtekintélyesebb alakja, Kánya Kálmán is úgy vélte, hogy a magyar–szovjet viszony rendezése nem Csáky önálló kezdeményezése volt, hanem a német vezetés állt mögötte.³¹ Az sem kizárt, hogy az esetleges német nyomás mellett az is szerepet játszott a döntésben, hogy az Antikomintern-paktum alapító nagyhatalmai nem voltak szolidárisak Magyarországgal, és nem léptek fel a szovjet kormánnyal szemben. Csehszlovákia teljes annexiója után elgondolkodtató lehetett a német befolyás drasztikus megerősödése Kelet-Európában, illetve az angol külpolitikai vonal módosulása a térségben.³²

Végezetül még egy problémára szeretném felhívni a figyelmet. A két állam viszonya 1939 ősze után soha nem jutott olyan szintre, amely lehetővé tette volna egy bilaterális politikai egyezmény aláírását. A magyar–szovjet megnemtámadási egyezmény szükségességét – egészen eltérő nemzetközi konstellációban – Hory András akkori római követ már 1933. május 4-én felvetette, ekkor elsősorban Románia és a Szovjetunió közötti közeledés, illetve a török közvetítéssel megszülető román–szovjet megnemtámadási egyezmény ellensúlyozása érdekében. Ennek a teljesen kiforratlan gondolatnak a lényege az volt, hogy „Titulescu manővéreinek kijátszása” céljából, „esetleg a németek útján”, akik már megpróbálták közvetíteni a magyar és a szovjet kormány között, „meg kellene csillogtatni Moszkvában” egy magyar–szovjet megnemtámadási egyezmény tervét. Hory lehetségesnek tartotta, hogy az egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokkal, legalább nyomást lehetne gyakorolni Romániára: „Egy ilyen egyezmény ugyan impliciten magában foglalná Szovjet-Oroszországnak Magyarország részéről való elismerését, de nem jelentené szükségképpen a diplomáciai viszony felvételét. Egyébként is a megbeszélések során, amelyeket Titulescu úr [ankarai – S.A.] utazásáig könnyen ki lehetne húzni, mindig elég lehetőség nyílna a visszavonulásra”.³³

Eddigi ismereteink szerint a kérdés legközelebb akkor vetődött fel, amikor Kristóffy József 1939. október 25-én átadta megbízólevelét Mihail Kalinyinnak, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa elnökének. A követ Csáky István külügyminiszter szóbeli utasításainak megfelelően felvetette, hogy Budapest és Moszkva egy későbbi időpontban kössön olyan paktumot, amely megfelelően demonstrálhatja államaik jószomszédi viszonyát.³⁴ A külügyminiszternek elküldött jelentésében hozzáfűzte, hogy többet nem tér vissza a témára, hanem megvárja, hogy a szovjet fél tárgyalásokat kezdeményezzen.³⁵ A magyar követ iránymutatását Csáky elfogadta, ugyanakkor nincs írásos nyoma annak, hogy a szovjet külügyi irányítás a

³¹ JUNGERTH, 1989. 282.

³² Ezen utóbbi lehetőségre már Jungerth-Arnóthy naplójának egyes részleteit sajtó alá rendező szerkesztők is utaltak. JUNGERTH, 1989. 363–364.

³³ Hory András római követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1933. május 4. MOL K 63, 381. cs., 1933/39. t., 788/1933. al. sz., 1340/1933. pol. sz.

³⁴ L. a 13. sz. iratot.

³⁵ JELENTÉSEK. 196–198.

későbbiekben felvetette volna a két állam viszonyát szabályozó politikai egyezmény kérdését. Arra vonatkozó dokumentumot vagy adatot sem találtam, hogy a magyar vezetés máskor is hivatalosan kezdeményezte volna a két állam közötti szomszédság³⁶ következtében kialakult kényszerű együttélés alapelveinek, illetve a kooperáció lehetőségének bármilyen formájú rögzítését. Igaz, a magyarországi történeti irodalomból tudjuk, hogy Telekiben 1940-re, a második bécsi döntés nyomán megérett egy szovjet–magyar megnehtámadási egyezmény megkötésének terve. Ennek kizárólagos forrása Esterházy Móric egykori miniszterelnök (1917. június 15.–augusztus 20.) szóbeli közlése, amit valamikor 1945 és 1960 között tett C. A. Macartney angol történésznek. Értesülése szerint Teleki, miután Bécsben aláírták a csatlakozást a Háromhatalmi Egyezményhez, Hitler pár elejtett szavából arra következtetett, hogy az meg akarja támadni a Szovjetuniót. Teleki ezt elmesélte Esterházynek – ő akkor az Egyesült Keresztény Párt parlamenti képviselőjeként Magyarország semlegessége mellett szállt síkra – azzal a megjegyzéssel, hogy „ez Németország végét fogja jelenteni”. Magyarország egyetlen lehetőségét ezért a Szovjetunióval kötött megnehtámadási egyezményben látta, ami biztosítaná számára, hogy kimaradjon a háborúból. Újévkor azonban már azt üzenté neki, hogy Horthy nem hajlandó a paktum megkötésére.³⁷ Macartney 1961-ben Edinburghben napvilágot látott angol nyelvű munkájára támaszkodik az ismert történész, Juhász Gyula is, aki több, a nevével fémjelzett kötetben hitelesnek fogadja el Esterházy információit.³⁸ Eddigi kutatásaim alapján azonban ez az adat egyelőre nem dokumentálható, bár természetesen nem kizárt, hogy a miniszterelnök szűk körben tett erre utaló kijelentést, és a hozzá közel álló személyek közül néhányan tudtak erről a szándékáról.

Az iratok

A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1939. évi történetére vonatkozó orosz levéltári források túlnyomó többsége az Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltárában (AVP RF) található.³⁹ Az orosz külügyminisztérium által fenntartott és felügyelt archívumban az iratok szabad kutatása napjainkban is több adminisztratív akadályba ütközik. Mivel nem engedélyezik, hogy a kutatók betekintsenek a levéltári segédletekbe – ami a forrásfeltáró munka alapvető kiinduló pontja lenne – a levéltár őrzésében lévő kompakt iratmennyiség terjedelme sem becsülhető fel. Ezen okok miatt egyelőre a jelen témára vonatkozó forrásanyagot is – az eddig megjelent publikációk tartalmából ítélve – csak hiányosan tudom közreadni. A szovjet levéltári forrásokhoz hivatalos úton hozzájutó Péter János egykori kül-

³⁶ A két államnak 1939. szeptember 28-tól lett közös határa.

³⁷ MACARTNEY, 1993. 274–275.

³⁸ L. pl. JUHÁSZ, 1978. 23.; JUHÁSZ, 1988. 247.

³⁹ Az Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Levéltárban (RGASZPI) részben hozzáférhető a legfelső párt- és egyben állami szerv, az OK(b)P KB Politikai Irodája üléseiről készített szűkszavú jegyzőkönyvek. Az 1939. január 29-i ülésen tárgyalták M. M. Litvinov külügyi népbiztos január 7-i előterjesztését a budapesti követség bezárásáról, de a dokumentum szövegéből csak annyi derül ki, hogy a határozatot úgynevezett „különleges dossziéba” zárták. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1005. L. még az 1. sz. iratot. Az 1939. október 19-i ülésen a grémium jóváhagyta Ny. I. Saronov kinevezését budapesti követté. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1015.

ügyminiszter 1979-ben megjelent monográfiájából tudjuk például, hogy a magyar és szovjet megbízottak 1939. évi párizsi tárgyalásainak anyagát (Jakov Szuric párizsi szovjet nagykövet jelentései, Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos direktívái) tartalmazó dosszié is ebben a levéltárban lappang, de kutatásaim idején ahhoz sem juthattam hozzá.⁴⁰

A mellékletben közölt tizenhét orosz irat alapján a szovjet diplomáciai vezetés szemszögéből ítélni lehet meg a magyar–szovjet viszony két különös, és mindkét esetben teljes fordulatot eredményező mozzanatát. Az iratokból hitelesen rajzolódik ki a budapesti szovjet és a moszkvai magyar követség 1939. február 3-án bezárását hivatalosan is elrendelő döntés háttere, illetve az ezt övező esemény-sor, majd azon problémák teljes spektruma (határincidensek, vasútforgalom megindítása, kereskedelmi egyezmény megkötése stb.), amelyek a két állam kapcsolatrendszerét azt követően jellemezték, hogy 1939. szeptember 22-én a szovjet vezetők hozzájárultak Kristóffy József új moszkvai magyar követ kinevezéséhez. Azért is indokolt az orosz dokumentáció megismertetése a szélesebb szakmai közönséggel, mert a kérdéskör parallel magyar forrásainak feltárása, feldolgozása és kiadása már jóval korábban befejeződött.⁴¹ A két forráscsoport párhuzamba állításával elkerülhető, hogy egyoldalúvá váljon egy olyan drasztikus, a diplomácia eszköztárában legvégsőnek számító lépésnek, mint a külképviseltek bezárásának az értékelése.

A hazai szakirodalomban már megjelentek a témára vonatkozó magyarra fordított orosz (egykori szovjet) dokumentumok, illetve hivatkozások ezekre.⁴² Szükségesnek véltem azonban, hogy a Péter János által már publikált iratok közül újraközöljem azokat, amelyek levéltári példányát Moszkvában magam is tanulmányozhattam, mivel ő monográfiájának főszövegébe illesztve, levéltári jelzetek, illetve jegyzetek nélkül adta közre őket.⁴³ A mellékletben található iratok közül hat dokumentum orosz forrástárakban korábban megjelent szövegének magyar fordítását teszem közzé.⁴⁴ Mivel ezek eredeti példányára nem bukkantam rá, nem tudtam korrigálni korábbi közlésük kisebb módszertani hiányosságait, így nem tudtam feltüntetni formai és lejegyzési sajátosságaikat, illetve a másolatban elkészített példányaik rendeltetési helyét, noha ez utóbbi nem lehet mellékes, ha azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az adott okmány a hivatali apparátus milyen szintjéig jutott el.

Az iratok felzetén elhagytam az iktatószámot, mivel annak az egyes szövegek tartalmi és textológiai tanulmányozásánál, illetve a kutatómunka során nincs releváns szerepe. A források tagolásán és eredeti írásképén nem változtattam. Az iratok mindegyike orosz nyelvű, magyar szövegük minden esetben a saját fordításom. Az ismeretlen és bizonytalan kiolvasású személyneveket, vagy a nehezen olvasható és értelmezhetetlen kézírásos szövegrészeket szögletes zárójellel jelöl-

⁴⁰ PÉTER, 1979. 36–42.

⁴¹ Erre I. DIMK III. köt. 315–316.; 325.; 339.; 377–379.; 421.; 424–425.; 432–433.; 479–484.; 486–487.; 500.; 507–508.; DIMK IV. köt. 360–361, 373, 407, 539–540.; JELENTÉSEK. 177–218.; JUNGERTH, 1989. 272–311.; Részben: PÉTER, 1979. 36–38. A moszkvai magyar követség 1939. évi jelentésmásolatainak a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában található töredék része még kiadatlan: MOL X–9581, 36202. sz. tek.

⁴² PÉTER, 1979. 22–30.; 34–35.; 38–41.; 73–79.; KOLONTÁRI, 2001.; PUSKÁS, 2003. 326–343.

⁴³ L. az 5–7.; 11.; 16. sz. iratot.

⁴⁴ L. az 1–2.; 8–10.; 16. sz. iratot.

tem. A dokumentumok főszövegében lévő rövidítéseket feloldottam (például ets. helyett elvtárs). A közismert vezető államférfiak (Horthy Miklós, J. V. Sztálin) nevéhez nem írtam jegyzetet.

Források

1.

M. M. Litvinov⁴⁵ külügyi népbiztos előterjesztése J. V. Sztálinnak, az OK(b)P KB főtitkárának Magyarország csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz és a lehetséges szovjet válaszlépésekről⁴⁶

Moszkva, 1939. január 7.

(AVP RF f 06. op. 1. p. 2. gy. 11. l. 14.)

J. V. Sztálinnak, az OK(b)P KB főtitkárának. Titkos.

A rendelkezésünkre álló pontos információk alapján Ciano budapesti tartózkodása idején tárgyalásokat folytatott a magyar kormánnyal Magyarország csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz.⁴⁷ Ebben különösen Japán érdekelt. Állítólag Magyarország ígéretet tett erre.

Hasznosnak vélném, ha valamilyen figyelmeztetésben részesítenénk Magyarországot, és megkérdeznénk, hogy valóban szándékában áll-e csatlakozni az Antikomintern-paktumhoz, amely gyakorlatilag a békeszerető országok, így a Szovjetunió ellen irányul, és ha igen, milyen célból, utalva arra is, hogy ha Magyarország csatlakozik ehhez a paktumhoz, abból levonjuk a következtetéseinket a jövőbeni kapcsolatainkat illetően.

Ilyen állásfoglalás abban az esetben hasznos, ha előre elhatározzuk, hogy fenyegetést fogunk alkalmazni. Nem nagyon áll érdekünkben budapesti követségünk fenntartása, és még kevésbé a magyar misszió jelenléte Moszkvában. Ezért azt javasolhatnánk Magyarországnak, hogy kölcsönösen szüntessük meg a képviselőiteinket, megbízva a két ország ankarai vagy varsói képviselőit a kapcsolatok további fenntartásával.

Litvinov

Határozat-tervezet

1. Engedélyezzük a Külügyi Népbiztosság számára, hogy állást foglaljon a magyar kormánynál Magyarország csatlakozása kapcsán az Antikomintern-paktumhoz.
2. Előre elhatározzuk, hogy a csatlakozás megtörténte esetén kölcsönösen megszüntetjük a diplomáciai képviselőiteinket Budapesten és Moszkvában, javasolva a

⁴⁵ Litvinov, Makszim Makszimovics (1876–1951): szovjet diplomata. 1921–1922 között az OSZFSZK, 1922–1930, illetve 1941–1946 között a Szovjetunió külügyi népbiztos-helyettese. 1930–1939 között külügyi népbiztos, egyúttal 1934–1938 között a Szovjetunió képviselője a Népszövetségben. 1941–1943 között washingtoni szovjet nagykövet, 1946-tól szovjet külügyminiszter-helyettes.

⁴⁶ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 20.

⁴⁷ Ciano, Galeazzo (1903–1944): olasz diplomata, Benito Mussolini fasiszta diktátor veje. 1936–1943 között külügyminiszter. 1938. december 19–23. között Budapesten tárgyalta Csáky István külügyminiszterrel, akitől ígéretet kapott arra, hogy Magyarország a közeljövőben csatlakozik az Antikomintern-paktumhoz és kilép a Népszövetségből. L. JUHÁSZ, 1988. 206.

magyar kormányának, hogy a két állam kapcsolatait az Ankarában vagy Varsóban állomásozó követein keresztül tartsa fenn.

2.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov⁴⁸ budapesti ideiglenes ügyvivőnek a Mihálkoviccs János⁴⁹ moszkvai magyar ideiglenes ügyvivővel folytatott megbeszéléséről⁵⁰

Moszkva, 1939. január 9.

(AVP RF f 059. op. 1. p. 295. gy. 2043. l. 3–4.)

A mai napon magamhoz kérettem Mihálkoviccsot és a következőket közöltem vele: „A szovjet kormány pontos információkat kapott arról, hogy egyes államok kísérletet tettek arra, hogy bevonják Magyarországot az úgynevezett Antikomintern-paktumba. A világ közvéleménye jelenleg elég jól tudja, hogy ennek a paktumnak semmi köze a Kominternhez és az ideológiák harcához, hanem valójában egyes békeszerető államokkal, többek között a Szovjetunióval szembeni agresszív célokat követő politikai megállapodás, amely főképpen az egyezmény kezdeményezőjének, Japánnak a hódító érdekeit szolgálja. A szovjet kormány nem érthet egyet e megállapodás másféle interpretációjával. A szovjet kormány számára teljesen érthetetlen lenne, ha Magyarország csatlakozna ehhez a Szovjetunióval szemben ellenséges megállapodáshoz, hiszen a Szovjetuniónak semmilyen politikai vitája nincs Magyarországgal, és soha nem lépett fel Magyarország érdekei ellen. Teljesen természetes, ha Magyarország csatlakozása ehhez a paktumhoz nagyon komolyan és gyorsan befolyásolni fogja a Szovjetunió és Magyarország közötti kapcsolatokat. Ennek fényében a külügyi népbiztos örülne, ha megismerhetné a magyar kormány szándékait ebben a kérdésben.”⁵¹

Abban az esetben, ha Magyarország ténylegesen csatlakozna a paktumhoz, valószínűleg megszüntetjük budapesti követségünket, és javasolni fogjuk, hogy zárják be a moszkvai magyar missziót, úgy, hogy a szovjet–magyar kapcsolatokat a jövőben más fővárosokban tartsuk fenn. Erről egyelőre senkinek nem kell beszélnie, de ezt vegye figyelembe a terveiben. Mindenesetre a következő postával közölje a követség megszüntetésének technikai oldalát illető álláspontját.

Litvinov

⁴⁸ Plotnyikov, Viktor A., szovjet diplomata. 1937. november 15.–1939. február 3. között budapesti ideiglenes ügyvivő.

⁴⁹ Mihálkoviccs János (1893–?), magyar diplomata. 1918–1937 között a Külügyminisztérium központi apparátusában teljesített szolgálatot. 1937. október 10–1939. március 1., valamint 1939. október 12–1941. június 26. között a moszkvai követség tanácsosa, 1939 márciusától a Külügyminisztérium Utazás- és Útlevelügyi osztályának vezetője.

⁵⁰ Megjelent: DOKUMENTI, 1990. 178.

⁵¹ Vö. Mihálkoviccs János moszkvai ideiglenes ügyvivő jelentése az M. M. Litvinovval folytatott megbeszéléséről. 1939. január 14. JELENTÉSEK. 177–179.

3.

G. P. Arkagyjev,⁵² a Külügyi Népbiztosság Jogi osztálya helyettes vezetőjének feljegyzése M. M. Litvinov külügyi népbiztos számára a szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatokról
Moszkva, 1939. január 15.
(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 9. Gépett eredeti.)

Titkos.

A Szovjetunió nem kötött gazdasági megállapodásokat Magyarországgal. A két ország közti kereskedelmi kapcsolatok ugyanakkor léteztek és léteznek, igaz, egészen jelentéktelen mértékben. Az elmúlt években a Szovjetunió csöveket vásárolt Magyarországtól (a magyar vas- és fémipari vállalatok nem voltak tagjai a fémipari kartellnek, ennek folytán olcsóbban szállítottak nekünk vas- és fémipari termékeket). Az utóbbi években lovakat és vetőmagot (lucernát) vásároltunk Magyarországtól. 1936-ban tárgyalások kezdődtek egy fizetési megállapodás megkötéséről, de azok a Magyar Nemzeti Banknak a megállapodással szemben képviselt álláspontja következtében nem vezettek eredményre. A Magyarországgal folytatott kereskedelmünket a következő alapvető mutatók jellemzik:

Importunk Magyarországról

1935	1936	1937
794.000 rubel	337.000 rubel	4.096.000 rubel

Exportunk Magyarországra

126.000 rubel	753.000 rubel	413.000 rubel
---------------	---------------	---------------

1938 kilenc hónapja alatt a Magyarországra irányuló exportunk 88,1 ezer rubelt tett ki. Magyarországról nem importáltunk semmit.

Exportcikkeink között megtalálható az azbeszt, a nyersvas és a vörös foszfor, importcikkeink között a vasúti sínek, csövek és a hengerelt vas- és fémáru, 1937-ben vetőmag, lucerna, a múlt évben pedig lovak. A Magyarországra irányuló teljes exportot kontingentáljuk. A magyarországi valutakivitelhez különleges engedélyek kellenek. Magyarország az áruforgalom elvére épülő kereskedelmi egyezményeket kötött Csehszlovákiával, Romániával, Törökországgal, Németországgal, Görögországgal stb.

A feltüntetett számok arra engednek következtetni, hogy gazdasági vonalon különösen komolyabb nyomást nem tudnánk Magyarországra gyakorolni.

A Jogi osztály vezetőhelyettese

Arkagyjev

⁵² Arkagyjev, Georgij Petrovics (1905–1993), szovjet diplomata. 1936–1944 között a Külügyi Népbiztosság központi apparátusában dolgozott. 1944–1947 között a Külügyi Népbiztosság (1946-tól Külügyminisztérium) Gazdasági osztályának helyettes vezetője. 1951–1952-ben a Külügyminisztérium IV. Európai osztályának vezetője. 1956–1960 között a Szovjetunió állandó képviselőjének helyettese az ENSZ Biztonsági Tanácsában.

3 példányban:

1. – Litvinov elvtársnak
2. – Patyomkin⁵³ elvtársnak
3. – az ügyiratba

4.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos átirata A. I. Mikojan⁵⁴ külkereskedelmi népbiztosnak a közvetlen diplomáciai kapcsolatok felfüggesztéséről Magyarország és a Szovjetunió között

Moszkva, 1939. január 16.

(AVP RF f. 077. op. 19. p. 108. gy. 3. l. 4. Gépett másodlat.)

3. sz. példány. Titkos.

Ahogy Ön is tudja, a következő napokban közölni kívánjuk a magyar kormánnyal azt a döntésünket, hogy megszüntetjük budapesti követségünket, és javasoljuk neki, hogy zárja be moszkvai misszióját. Egy hónapos határidőt tervezünk adni a misszióknak arra, hogy lezárja az ügyeit.

Kérem, közölje, hogy a kereskedelmi ügyeket figyelembe véve van-e valamilyen kívánsága budapesti követségünk bezárásának határidejével kapcsolatban. A jövőben politikai szempontból semmilyen mértékben nem vagyunk érdekeltek a kereskedelmi kapcsolatok fenntartásában Magyarországgal, amit kérem, hogy vegyen figyelembe az export- és importterv összeállításánál.

Litvinov

4 példányban:

1. – a címzettnek
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Vajnszejn⁵⁵ elvtársnak
4. – az irattárba

⁵³ Patyomkin, Vlagyimir Petrovics (1874–1946), szovjet diplomata. 1932–1934 között római, 1934–1937 között párizsi szovjet nagykövet. 1937–1940 között külügyi népbiztos-helyettes. 1940–1946 között az OSZFSZK művelődésügyi népbiztosa.

⁵⁴ Mikojan, Anasztasz Ivanovics (1895–1978), szovjet államférfi. 1926–1946 között különböző gazdasági tárcák élén állt. 1946-tól a Minisztertanács elnökének helyettese, egyúttal 1946–1949 között külkereskedelmi, 1953–1955 között kereskedelmi miniszter.

⁵⁵ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos levele A. F. Merekalov⁵⁶ berlini ügyvivőnek a magyar-szovjet kapcsolatok perspektíváiról⁵⁷

Moszkva, 1939. január 19.

(AVP RF f. 077. op. 19. p. 108. gy. 3. l. 5–6. Gépett másodlat.)

3. sz. példány. Titkos.

Ahogy megjelentek a sajtóban a hírek annak lehetőségéről, hogy Magyarország csatlakozik az úgynevezett Antikomintern-paktumhoz, magamhoz kérttem a magyar ideiglenes ügyvivőt, és közöltem vele, hogy ez az aktus befolyásolhatja a Szovjetunió és Magyarország közötti további kapcsolatokat. Megjegyeztem, hogy érthetetlen számunkra Magyarország – amellyel a Szovjetunió soha semmilyen vitája nem volt – csatlakozása ehhez a békeszerető országokkal, többek között a Szovjetunióval szemben nyíltan agresszív célokat követő paktumhoz.⁵⁸ Pár nap múlva azt a választ kaptam az ügyvivőtől, hogy a paktum nem egyes országok, hanem a Komintern ellen irányul, amellyel a szovjet kormány soha nem azonosította magát, ezért Magyarország csatlakozását nem kell ellenséges aktusnak tekinteni. A csatlakozás még nem történt meg, mivel Magyarország sehonnan nem kapott meghívást, anélkül pedig a csatlakozás lehetetlen, de semmilyen fenyegetésünk sem befolyásolhatja a magyar kormány szabad döntését. Ismét rámutattam, hogy az antikomintern jelszó csak kibúvóul szolgál, amely elfedi a paktum agresszív céljait egyes országokkal szemben, és hogy a magyar indokok nem kielégítőek számunkra, továbbá, hogy semmilyen fenyegetéssel nem élünk, csak barátilag figyelmeztettük a magyar kormányt azokra a következményekre, amelyekkel döntésekor előre számolnia kell.⁵⁹

Ahogy Ön előtt ismert, ezután az eszmecsere után maga Csáky⁶⁰ jelentette ki nyilvánosan, hogy ha Magyarország meghívást kap, kész lesz csatlakozni a paktumhoz, a meghívás pedig nem is váratott magára sokáig. A német, olasz és japán követek egyidejűleg adták át Magyarországnak a meghívást, így a csatlakozás nyilván a közeljövőben megtörténik.

Úgy döntöttünk, hogy mihelyt megjelenik a nyilatkozat erről az aktusról, közölni fogjuk a magyar kormánnyal, hogy megszüntetjük budapesti követségünket és javasoljuk, hogy ő is zárja be a moszkvai magyar missziót, a diplomáciai kapcsolatokat pedig a jövőben a két állam valamely harmadik országban lévő képviselőinek segítségével tartsuk fenn.

A paktum elsődleges aláírói és résztvevői agresszív célokat követnek velünk szemben, amelyek hiányoznak Magyarországnak esetében. Következésképpen csatlakozását a paktumhoz úgy kell tekintetnünk, mint egy kívülről diktált cselekedetet,

⁵⁶ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

⁵⁷ Megjelent: DOKUMENTI 1992. 58.; PÉTER, 1979. 24–25.

⁵⁸ L. a 2. sz. iratot.

⁵⁹ Vö. Mihákovics János moszkvai ideiglenes ügyvivő számjel-távirata Csáky István külügyminiszternek. 1939. január 13. DIMK, III. köt. 339.

⁶⁰ Csáky István (1894–1941), magyar diplomata. 1929–1933 között a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetője, 1935–1938 között a külügyminiszter kabinetjének vezetője, 1938. december 10-től haláláig, 1941. január 27-ig külügyminiszter.

és az önállóság hiányának kifejezését a magyar kormány külpolitikájában. Ilyen körülmények között nincs szükség arra, hogy a kapcsolatokat speciális képviselők útján tartsuk fenn, mivel a moszkvai magyar misszió csak a háromtagú agresszív blokk egyik kiegészítő ügynöksége lenne.

A fentebb elmondottakat azért közlöm Önnel, hogy tájékozott legyen, amikor megmagyarázza döntésünket a sajtóban.

12 példányban:

Litvinov

1. – a címzettnek
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Vajnstejn elvtársnak
4. – Párizsba
5. – Londonba
6. – Brüsszelbe
7. – Varsóba
8. – Bukarestbe
9. – Ankarába
10. – Szófiába
11. – Athénbe
12. – az irattárba

6.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos feljegyzése a Jungerth-Arnóthy Mihály⁶¹ moszkvai magyar követtel folytatott megbeszéléséről Magyarország csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz⁶²

Moszkva, 1939. január 21.

(AVP RF f 077. qp. 19. p. 108. gy. 3. l. 7–9. Gépett másodlat.)

M. M. Litvinov naplójából. 7. sz. példány. Titkos. Jungerth, elmondása szerint azért jött el, hogy megmagyarázza nekünk a magyar kormány álláspontját az Antikomintern-paktummal kapcsolatban. Ahogy Jungerth megérkezett Budapestre, Csáky közölte vele a küszöbönálló csatlakozást a paktumhoz, és megkérte, hogy magyarázza el Moszkvában a magyar kormány álláspontját. Jungerth azonban megbetegedett, és éppen betegsége idején zajlott le az ismert véleménycsere a magyar ideiglenes ügyvivővel.⁶³ Jungerth mégiscsak fon-

⁶¹ Jungerth-Arnóthy Mihály (1883–1957), magyar diplomata. A hadifogoly-ügyeket intézte a tanácskormány Külügyi Népbiztosságán, majd 1920–1923 között a Külügyminisztérium Hadifogoly osztályának vezetője. 1923–1933 között a tallinni (revali) képviselőlet ügyvivője, közben, 1923-tól Finnországba, majd Lettországba és Litvániába is akkreditálták (1928-ban a követség áttelepült Helsinkibe, és onnan látta el a magyar képviselőletet a balti államokban). 1933. november 16–1935. május 7. között az ankarai követség vezetője. 1934. április 26-tól kettős megbízatással Magyarország képviselőletét is ellátta a Szovjetunióban. 1935. május 7–1939. március 1. között moszkvai, 1939–1944 között szófiai követ. Életrajzát részletesen l. JUNGERTH, 1989. 5–49.

⁶² Megjelent: PÉTER, 1979. 25–26.; DOKUMENTI 1992. 63–64.

⁶³ L. a 2. és 5. sz. iratot.

tosnak vélte megmagyarázni, hogy a csatlakozás Magyarország részéről csak a Németország és Olaszország iránti barátság demonstrálását jelenti, illetve annak kifejezését, hogy Magyarország szeretne rászolgálni a bizalmukra. Másik oka pedig belpolitikai jellegű. Arról van szó, hogy a jelenlegi kormány szeretné megerősíteni a helyzetét azzal, hogy egy másik, a fasiszta párt „vitorláiból kifogja a szelet”. A Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok ebben semmilyen szerepet nem játszottak, és Csáky az egyik cikkében le is írta, hogy szerinte a paktum nem a Szovjetunió, hanem kizárólag a Komintern ellen irányul.⁶⁴ A csatlakozás azonban még a Kominternnel kapcsolatban sem változtat semmin, hiszen Magyarország eddig is határozott küzdelmet folytatott a kommunisták és a Komintern ellen. Magyarország úgy értelmezi a paktumot, ahogy papíron le van írva, semmit sem ismerve azokból az egyéb előnyökből, amelyekre ebből a paktumból más nagyhatalmak hasznát akarnak húzni.

Azt válaszoltam, hogy a követ magyarázatai engem semmilyen mértékben nem elégtének ki, ezért nem befolyásolhatják álláspontunkat. A paktum olyan beállítása, mintha az a Kominternnel szembeni küzdelem, és egyáltalán az ideológiai harc egyik eszköze lenne, csupán tündérmese, amelyből egy komoly felnőtt csak gúnyt űzhet. A magyar kormány nem tudhatta, hogy ezt a paktumot nemcsak Moszkva, hanem Párizs, London, Washington és más fővárosok hogyan értelmezik. A paktum általános felfogása olyan tényező, amit a magyar kormánynak nem szabadott volna figyelmen kívül hagynia. Nem időznék annál a kérdésnél, hogy milyen jelentős az a segítség, amit állítólag Németország és Olaszország nyújtott a magyar kormánynak, a közeljövőben valószínűleg kiderül majd, hogy kinek vált a hasznára ez a segítség: Magyarországnak vagy azoknak, akik nyújtották. Ezek az államok az Antikomintern-paktum megszületése előtt is manifesztálták egymás iránti barátságukat, más formákat is találva erre, ezért felmerül a kérdés, hogy Magyarország miért csak egy formát talált erre, és miért éppen a csatlakozást egy nyilván más államok, többek között a Szovjetunió ellen irányuló paktumhoz. Ha a magyar kormány pozitívan viszonyult volna a kommunizmushoz, és most Németország iránti hálából úgy döntött volna, hogy megváltoztatja a viszonyát, akkor még meg lehetne érteni a csatlakozását, bár a követ maga is kijelentette, hogy Magyarország nem kevésbé energikusan küzdött a kommunizmussal szemben, mint Németország, ezért csatlakozása ideológiai szempontból Németország számára semmit sem nyújthat. Ha másrésről a követ maga is kijelenti, hogy Magyarországnak nem fűződik érdeke a Szovjetunióval szembeni ellenséges tervekhez, akkor óhatatlanul is arra a következtetésre jutunk, hogy a csatlakozást kívülről diktálták, és a magyar kormány elvesztette annak lehetőségét, hogy szabadon dönthessen. Ebből kell kiindulnunk, amikor meghatározzuk jövőbeni viszonyunk jellegét Magyarországgal, mint függetlenségét elveszített állammal, illetve annak moszkvai ügynökségével. Úgy vélem, hogy Csáky úr nem korrektül és lojálisan jár el, amikor az ideiglenes ügyvivőn keresztül azt közli velem, hogy Magyarország meghívás híján nem csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz, ugyanakkor a következő napon

⁶⁴ Valójában nem Csáky cikkéről, hanem egy vele készített interjúról van szó. L. Grose aussenpolitische Rede des Grafen Stefan Csáky. *Pester Lloyd*, 1939. január 13. (Morgenblatt) 2–3.

nyilvánosan meghívhatja magát. Becsületesebb lett volna, ha egyenesen megmondja nekem, hogy Magyarország döntést hozott a csatlakozásról.⁶⁵

Litvinov

7 példányban:

1. – az irattárba
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Budapestre
4. – Prágába
5. – Berlinbe
6. – Bukarestbe
7. – Vajnsten elvtársnak

7.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov ideiglenes budapesti ügyvivőnek a budapesti szovjet követség bezárásának lehetőségéről⁶⁶

Moszkva, 1939. január 26.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 8. Gépelt másodlat.)

Titkos.

Még halogatom annak közlését Jungerthtel, hogy bezárjuk a követségünket, addig, amíg meg nem jelenik a közlemény a sajtóban Magyarország formális csatlakozásáról az Antikomintern-paktumhoz. Ehhez nyilvánvalóan alá kell írni az erre vonatkozó jegyzőkönyvet egyrészt Magyarországnak, másrészt Németországnak, Olaszországnak és Japánnak, talán Mandzsúriának is. Nem tudom, mi a magyarázata annak, hogy ez az aktus késik. Ha azonban úgy látszik, hogy Magyarország paktumhoz csatlakozásáról a magyar kormány megmásíthatatlan döntést hozott, akkor nem kellene tovább késleltetni ezt a közleményünket a csatlakozás megtörténtéig. Kérem Önt, hogy miután megkapta ezt a táviratot, távirón írja meg a véleményét ezzel kapcsolatban.

Úgy tervezem, hogy amikor közlöm Jungerthtel a döntésünket, megkérdezem arról, hogy mennyi idő kell neki a magyar misszió likvidálásához, de nem kívánok beleegyezni 3–4 hétnél hosszabb időbe.

Amennyiben nem tekintjük ezt a döntésünket a diplomáciai kapcsolatok megszakításának, és beleegyezőnk abba, hogy a két állam további kapcsolattartását valamely harmadik országban lévő képviselőinken keresztül valósítsuk meg, megkérdezem Jungerthet, hogy egyetért-e a magyar kormány azzal, hogy ez az ország Anglia, Franciaország vagy Törökország legyen. Azért ezeket az országokat nevezem meg, mert ezekben követeink állomásoznak, míg a többi ország többségében csak ügyvivőink vannak.

⁶⁵ Vö. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Csáky István külügyminiszternek. 1939. január 27. JELENTÉSEK, 1992. 180–184.

⁶⁶ Megjelent: PÉTER, 1979. 27–28.

Gondolom, hogy meg tudja valósítani a követség likvidálását addig, amíg nyilvánosságra hozzuk döntésünket.

4 példányban:

Litvinov

1. – a címzettnek
2. – Patyomkin elvtársnak
3. – Vajnszejn elvtársnak
4. – az irattárba

8.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos előterjesztése J. V. Sztálinnak, az OK(b)P KB főtitkárának a Magyarországgal szembeni szovjet lépés indokolásáról a szovjet közvélemény számára⁶⁷

Moszkva, 1939. február 1.

(*AVP RF f. 06. op. 1. p. 2. gy. 11. l. 53.*)

J. V. Sztálinnak az OK(b)P KB főtitkárának. Titkos.

A magyarországi követségünk bezárásáról elfogadott döntés⁶⁸ megvalósítását elhalasztottam Magyarország formális csatlakozásáig az Antikomintern-paktumhoz. Ennek a csatlakozásnak az aláírása ismereteink szerint technikai okok miatt késik (még tárgyalások folynak a csatlakozás formájáról és a jegyzőkönyv szövegéről).

Fontos lenne azonban, hogy minél hamarabb figyelmeztessünk más államokat, akikre nyomás nehezedik Németország, Olaszország és Japán részéről, abból a célból, hogy csatlakozzanak az Antikomintern-paktumhoz. Mivel a magyar kormány döntését nyilvánosan és hivatalosan bejelentették, és azt a velem folytatott beszélgetése során a magyar követ sem tagadta,⁶⁹ szükségesnek vélném, hogy már most nyilatkozatot tegyünk a magyar követnek.

Szükség volna ugyanakkor arra, hogy megindokoljuk a közvélemény előtt döntésünk motívumait. Természetesen fel fog merülni a kérdés, hogy miért tartjuk fenn továbbra is a kapcsolatokat teljes egészében a paktum nagy résztvevőivel és kezdeményezőivel, és miért csak akkor reagálunk, amikor egy gyengébb állam csatlakozik hozzá. Számomra a legcélszerűbbnek tűnik, hogy döntésünket Magyarország önállótlanásával magyarázzuk. Ebben az értelemben szerkesztették meg a TASZSZ közleményének tervezetét is, amelyet elküldök Önnek jóváhagyásra.⁷⁰

Litvinov

⁶⁷ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 89.

⁶⁸ A Litvinov 1939. január 7-i tervezetében kért határozatot január 29-én fogadta el az OK(b)P KB Politikai Irodája. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1005.

⁶⁹ L. az 5. sz. iratot.

⁷⁰ A TASZSZ hivatalos közleménye a budapesti szovjet követség bezárásáról 1939. február 3-án jelent meg az *Izvesztyija*-ban. A kommüniké azzal magyarázta a szovjet döntést, hogy a müncheni egyezményt követő időben Magyarországra erős nyomás nehezedett, és elvesztette függetlenségét. A közlemény rámutatott arra is, hogy a magyar kormány döntése a csatlakozásról az Antikomintern-paktumhoz nem indokolható a magyar állam érdekeivel. Azok ugyanis nem esnek egybe a paktum leple alatt az annak résztvevői, különösen Japán által követett agresszív célokkal, így ezt a döntést nyilvánvalóan kívülről kényszerítették Magyarországra. Ez a helyzet pedig nem

9.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov ideiglenes budapesti szovjet ügyvivőnek a budapesti szovjet követség bezárására vonatkozó döntésről⁷¹

Moszkva, 1939. február 2.

(AVP RF f 059. qp. 1. p. 295. gy. 2043. l. 20.)

Szigorúan titkos.

Ma közöltem Jungerthtel, hogy kormányom következtetése szerint a kialakult helyzet mellett nem célszerű diplomáciai kapcsolatainkat a két állam fővárosaiban lévő különálló képviselőketen keresztül fenntartanunk, ezért a szovjet kormány úgy döntött, hogy bezárja budapesti követségét, elvárva, hogy Magyarország is így tegyen moszkvai missziójával kapcsolatban. Javasoljuk, hogy a jövőben valamely harmadik államban, például Angliában, Franciaországban vagy Törökországban lévő képviselőinken keresztül vegyük fel a két kormány közti kontaktust. Most már nyíltan folytathatja a követség felszámolását. Jungerth azt mondta, hogy a követség bezárásához bizonyos időre van szüksége, erre azt válaszoltam, hogy ha néhány hétről van szó, nem fogom ellenezni. A határidőt nem tüntettem fel pontosan, de Önnek lehetőleg minél hamarabb be kell fejeznie a likvidálást.⁷²

Litvinov

10.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos távirata V. A. Plotnyikov ideiglenes budapesti szovjet ügyvivőnek a Magyarországgal szembeni szovjet döntés okairól⁷³

Moszkva, 1939. február 3.

(AVP RF f 059. qp. 1. p. 295. gy. 2043. l. 22.)

Szigorúan titkos.

Válaszoljon a TASZSZ közleményének szellemében.⁷⁴ Nem megszakítjuk a diplomáciai kapcsolatokat, hanem áthelyezzük őket egy harmadik államba. A követ-ségek felszámolását nem kötjük össze közvetlenül a csatlakozással az Antikomintern-paktumhoz, hanem főként arra utalunk vele, hogy Magyarország elveszítette függetlenségét, aminek következtében moszkvai missziója könnyen a Róma–Berlin–Tokió „tengely” kiegészítő ügynökségévé válhat, annak pedig már megvannak a saját külképviseletei Moszkvában. Azt, hogy Magyarország egy szá-mára egyáltalán nem szükséges kulturális egyezményt kötött Japánnal, elismerte

indokolja, hogy Magyarország és a Szovjetunió egymás fővárosaiban lévő missziók révén tartsa egymással a diplomáciai viszonyát, hanem elegendő, ha megbízzák ezzel valamely harmadik államban lévő képviselőket. L. Szobcsenyije TASZSZ. *Izvesztija*, 1939. február 3. 1.

⁷¹ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 95–96.

⁷² Vö. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Csáky István külügyminiszternek. 1939. febr. 8. JELENTÉSEK. 185–189.

⁷³ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 96–97.

⁷⁴ Az előzményeket nem ismerjük.

Mandzsukuo kormányát a Népszövetség határozata ellenére, majd csatlakozott az Antikomintern-paktumhoz, csak azzal lehet magyarázni, hogy nem képes ellenállni a külső nyomásnak. Ha Magyarország többre értékeli a kapcsolatait Mandzsukuóval vagy Japánnal, mint a Szovjetunióval, akkor ebből levonjuk a magunk következtetéseit. Soha és sehol nem léptünk fel Magyarország érdekeivel szemben, és nem védtük a békeszerződések értelmében tőle elvett területek elszakítását. Magyarország viszont brüszkírozott⁷⁵ bennünket, és aláírt egy számára szükségtelen paktumot, ami – ahogy Magyarország is számított rá, – részünkről a megfelelő reakciót váltotta ki. Javaslom, hogy ne menjen ebédre Horthyhoz, hanem valamilyen ürüggyel mondja le a meghívást.

Litvinov

11.

M. M. Litvinov külügyi népbiztos utasítása a Külügyi Népbiztosság vezető munkatársainak a magyar állampolgárok jogvédelmét felvállaló moszkvai külképviseletek elutasításáról⁷⁶

Moszkva, 1939. február 8.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 10. Gépett másodlat.)

Vajnstejn elvtársnak, Carapkin⁷⁷ elvtársnak, Barkov⁷⁸ elvtársnak, Bezsanov⁷⁹ elvtársnak. Titkos.

Abban az esetben, ha valamely moszkvai követség vagy misszió azzal a nyilatkozattal fordulna Önökhöz, hogy magára vállalja Magyarország és a magyar állampolgárok érdekeinek védelmét, a következőt közöljék vele.⁸⁰

Egyáltalán nem ismerjük el, hogy valamely harmadik állam olyan országok érdekeinek védelmét vállalja át, amelyeknek nincs diplomáciai kapcsolatuk a Szovjetunióval. Ami Magyarországot illeti, nem tartjuk megszakítottnak a diplomáciai kapcsolatokat, csupán azt javasoltuk, hogy a két állam valamely harmadik országban lévő képviselőin keresztül tartsuk a kapcsolatokat.

5 példányban:

1–3. – a címzetteknek

4. – Patyomkin elvtársnak

5. – az irattárba

6. kiegészítő – Bezsanov elvtársnak

Litvinov

⁷⁵ méltatlanul bánt

⁷⁶ Megjelent: PÉTER, 1979. 30.; DOKUMENTI, 1992. 1. köt. 114.

⁷⁷ Carapkin, Szemjon Konsztantyinovics (1906–1984), szovjet diplomata. 1937-től a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati osztályának vezetője.

⁷⁸ Barkov, Vlagyimir Nyikolajevics (1890–?), 1930–1933 között a Szovjetunió párizsi nagykövetségének első titkára. 1935–1941 között a Külügyi Népbiztosság Protokoll osztályának vezetője.

⁷⁹ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

⁸⁰ Csáky István külügyminiszter a Sztójay Döme berlini követnek küldött 1939. február 3-i számjeltáviratában kifejtette, hogy a magyar érdekek védelmére a japán kormányt kérte fel. Erre l. DIMK. III. köt. 424–425.

G. Sz. Barulin,⁸¹ a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati osztálya munkatársának feljegyzése V. M. Molotov⁸² külügyi népbiztosnak a magyar–szovjet kapcsolatok történetéről 1934–1939 között⁸³

Moszkva, 1939. május 16.

(Géptel eredeti. AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 11–25.)

Molotov elvtársnak. 1. sz. példány. Titkos. Miután megismertem a Magyarországgal fenntartott kapcsolatainkról szóló levelezést, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezek a kapcsolatok a gyakorlatban közel sem feleltek meg külpolitikánk alapelveinek, amelyeket Sztálin elvtárs fejtett ki a párt XVIII. kongresszusán,⁸⁴ és nyílt kárt okozott államérdekeinknek.^I

Politikánk fő fogyatékosága abban gyökerezett, hogy úgy tekintettünk Budapestre, mint passzív megfigyelési pontra, és ezért ott nem fejtettünk ki diplomáciai, gazdasági, kulturális és egyéb aktivitást.

Meg kell jegyezni, hogy a Tanácsköztársaság utáni Magyarországon voltak olyan ismert körök, amelyek érdekelték voltak Magyarországot és a Szovjetunió közeledésében.^{II}

Erről legalábbis a következő tények tanúskodnak:

- 1) A diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló egyezmény aláírása 1924-ben (az egyezményt nem ratifikálták).⁸⁵

⁸¹ Barulin, Grigorij Szeliversztvovics (1903–1990), 1939–1941 között a Külügyi Népbiztosság központi apparátusának munkatársa, a 2. Nyugati osztály referense. 1945–1947 között a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosa.

⁸² Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986), szovjet államférfi. 1930–1941 között a Népbiztosok Tanácsának elnöke, 1941–1946 között első helyettese, 1946–1957 között a Minisztertanács elnökének helyettese. 1939–1946 között külügyi népbiztos, 1946–1949 és 1953–1956 között külügyminiszter, 1941–1945 között az Állami Védelmi Bizottság elnökének helyettese.

⁸³ G. Sz. Barulin 1939 szeptemberében újabb feljegyzést készített V. M. Molotov számára, amely valójában ezen elemzés összefoglalásának tekinthető, kiegészítve a Szovjetunió és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételének előkészítéséhez szükséges gyakorlati lépések leírásával. L. KOLONTÁRI, 2001. Ezt a feljegyzést 1939. szeptember 25-én a következő kísérőszöveggel továbbították V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettesnek és A. M. Alekszandrovnak, a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztálya vezetőjének: „A mellékelt feljegyzésben Barulin elvtárs referens személyes észrevételeit közli kapcsolataink normalizálásáról Magyarországgal. Az ezzel az országgal fennálló korábbi kapcsolatainkat különösen befolyásolta az ügynök Kresztyinszkij kártevő politikája. Magyarország javaslatát a kereskedelmi kapcsolatokról és egyebekről elutasították vagy mellőzték. Abban az esetben, ha felülvizsgáljuk kapcsolatainkat Magyarországgal, nem szabad megismételni a múlt hibáit, hanem fel kell tölteni a szovjet követség személyi állományát Magyarországon, és érdekeink érvényesítésekor teljes mértékben ki kell használni a kapcsolatot ezzel az országgal”. AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 59. l. 26.

⁸⁴ J. V. Sztálinnak az OK(b)P XVIII. kongresszusán, 1939. március 10-én elmondott beszédéről van szó. A szovjet pártfőtitkár a szovjet államérdekek fontosságára, és egy világméretű háború fenyegető veszélyeire hívta fel a figyelmet. Kifejtette, hogy a Szovjetunióknak minden országgal jó viszonyra kell törekednie. A történeti irodalom úgy értelmezi ezt a beszédet, mint amelyben Sztálin először fogalmazta meg a német–szovjet közeledés lehetőségét. L. pl. GOROGYECKIJ, 2001. 18.

^I Aláhúzás az eredetiben.

^{II} Aláhúzás az eredetiben.

⁸⁵ Erre részletesen I. a bevezetőt.

- 2) A diplomáciai kapcsolatok felvétele 1934-ben (a németországi fasiszta diktatúra létrehozása után).⁸⁶
- 3) Magyar kereskedelmi delegáció küldése a Szovjetunióba 1934-ben.⁸⁷
- 4) Magyarország többszöri elutasító válasza Németország és Olaszország javaslatára, hogy csatlakozzon az Antikomintern-paktumhoz.

1935-ben, az olasz–abesszin háború idején, amikor Olaszország nehéz helyzetbe került, Magyarország választót előtt állt, eltávolodott Olaszországtól és kereste a közeledés módjait más országok felé. Ebben az időben a magyar kormány részéről több javaslat hangozott el a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok erősítésére. Ahogy az alábbiakban majd rámutatok, az összes magyar javaslatot ilyen vagy olyan ürüggyel elutasítottuk, ami a magyar–szovjet kapcsolatok elhidegüléséhez vezetett.

A Külügyi Népbiztosságon teljesen tudatában voltak a Magyarország és Németország között már akkor megfigyelhető közeledésnek. A 2. Nyugati osztály egykori vezetője, Stern,⁸⁸ egyik levelében a következő értékelést adta Magyarországnak nemzetközi helyzetéről: „Nem kétséges, hogy jelenleg és a jövőben a német befolyás Magyarországon szüntelenül erősödni fog. Nem fér kétség ahhoz, hogy az ausztriai pozícióinak jelentős részét elvesztő Olaszországot Németország végül Magyarországról is ki fogja szorítani. A magyarok egy ideig még az olasz és a német kártyát is a kezükben fogják tartani, de a súlypontot egyre inkább Németországra fogják helyezni”.

Így, helyesen felmérve Németország befolyásának növekedését Magyarországon, és „nemcsak Magyarországon, hanem a Balkánon is”, talán ki kellett volna alakítani az álláspontunkat, és lépéseket kellett volna tenni befolyásunk megerősítésére Magyarországon. Magyarországgal szembeni viselkedésünk azonban – ahogy azt Kresztyinszkij,⁸⁹ Stern és Rozenblum,⁹⁰ megfogalmazta – mindenféle kezdeményezés, többek között a kereskedelmi kapcsolatok kialakításának elutasítására szorítkozott, ami természetesen Németország cselekvési szabadságát erősítette.

Gazdasági kapcsolatok

A fent említett okok miatt a Szovjetunió és Magyarország gazdasági kapcsolatai nem fejlődtek a szükséges mértékben. Annak ellenére, hogy egyes magyar importcikknek érdekelhettek volna bennünket (vasúti felszerelések, sínek, keréka-

⁸⁶ Erre részletesen l. a bevezetőt.

⁸⁷ 1934. május 23.–június 17. között egy magyar gazdasági szakemberekből és üzletemberekből álló delegáció látogatott a Szovjetunióba. Erről részletesen l. Bornemissza Félix, a Külkereskedelmi Hivatal hajózási referensének beszámolója a delegáció útjáról és tárgyalásairól. MOL K 69, 756. cs., 1934-I/c. t., 51–105. fol.

⁸⁸ Stern, David Grigorjevics (1900–1937), szovjet diplomata. 1932–1936 között a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Osztályának vezetője. 1937-ben kivégezték.

⁸⁹ Kresztyinszkij, Nyikolaj Nyikolajevics (1883–1938): szovjet diplomata. 1921–1930 között a berlini szovjet misszió vezetője, 1930–1937 között külügyi népbiztos-helyettes. 1938-ban halálra ítélték és kivégezték.

⁹⁰ Rozenblum, Borisz Danyilovics (1900–1938), szovjet diplomata. 1931–1938 között a Külügyi Népbiztosság gazdasági részlegének vezetője. 1938-ban kivégezték.

csok, tengelyek, kerekek, vascsövek, Diesel-motorok, elektrotechnikai készülékek, tenyészállatok, lucerna és egyebek), a Külkereskedelmi Népbiztosság és a Külügyi Népbiztosság mindenféle ürüggyel korlátozta a gazdasági kapcsolatokat ezzel az országgal. A diplomáciai kapcsolatok felvétele után, 1934-ben, Horthy (a kormányzó), Gömbös⁹¹ (a volt miniszterelnök), és Kánya⁹² (a volt külügyminiszter) sürgette egy kereskedelmi és hajózási egyezmény megkötését. Részünkről a magyarok kezdeményezését nem támogattuk. A Külkereskedelmi Népbiztosság képviselője ezzel kapcsolatban a következő megállapítást tette 1934-ben: „a Magyarországgal folytatott kereskedelem kérdése egyáltalán nem aktuális”. Ezt a nézőpontot osztotta Kresztyinszkij is, aki 1935-ben a következőket írta:

„Politikai szempontból nem érdekünk, hogy árut rendeljünk Magyarországtól, illetve kereskedelmi megállapodást kössünk vele” (február 26-i levél). A magyarok azon kezdeményezésére, hogy delegációt küldjenek hozzánk gazdasági kapcsolataink lehetőségének és mértékének megvitatására, Kresztyinszkij a következőképpen reagált: „A magyarok által elfoglalt álláspont miatt még akkor is kételkedhetünk abban, hogy sikerül megállapodásra jutnunk, ha idejön egy delegáció”.

Igaz, néhány hónappal később (1935. február 28.) ugyanő, Kresztyinszkij, a következőket írta:

„Belemehetnénk egy kereskedelmi egyezmény megkötésébe Magyarországgal. Azokat az árukat, amelyeket a magyarok kérnek: antracitot, ércet, vasat, fát, szállíthatjuk nekik. Előzetesen fizetési megállapodást kellene kötni”.

Úgy tűnik tehát, hogy Kresztyinszkij kiállt a kereskedelmi egyezmény és a fizetési megállapodás megkötése mellett is. Valójában ez nem volt más, mint ügyes trükk, amire azért volt szüksége, hogy mindkét kérdést eltemethesse. 1935 nyarán a követ átnyújtotta a Külügyminisztériumnak a fizetési megállapodás tervezetét, amely a későbbi tárgyalások alapját képezte volna. A fizetési megállapodás lehetővé tette volna, hogy a magyarországi eladásainkból befolyó valutát teljes egészében és akadálytalanul a Magyarországról származó import, valamint a szovjet gazdasági szervek szükségleteinek fedezésére fordítsuk. A Kereskedelmi Minisztérium képviselője olyan egyezménytervezetet vázolt, amely alapján az export és import utáni kölcsönös kifizetések rendjét 1:2 arányban állapították volna meg a magyarok javára. Végül a mi tervezetünkben lefektetett elvet fogadták el, vagyis a kifizetések aránya 1:1 lett, és a javaslat magában foglalta a legnagyobb kedvezmény elvét, illetve a külföldi bankok lemondását arról a követelésről, hogy váltóinkra garanciát adjunk. A tárgyalások idején azonban az Exporthleb⁹³ hirtelen üzletet kötött magyar tenyészállatok vásárlására készpénzelszámolás alapján. Az

⁹¹ Gömbös Gyula (1886–1936), magyar politikus. 1919-ben a szegedi ellenkormány hadügyi államtitkára. 1920-tól haláláig a parlament tagja, előbb kigazdapárti, majd egységes párti, 1924-től fajvédő, 1931-től ismét kormánypárti képviselőként. 1924–1928 között a Fajvédő Párt vezetője. 1928–1929 között honvédelmi államtitkár, 1929–1936 között honvédelmi miniszter. 1932. október 1.–1936. október 6. között miniszterelnök. Életrajzát részletesen l. GERGELY, 2001.

⁹² Kánya Kálmán (1869–1945), magyar diplomata. 1910-tól az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának sajtóosztályát vezette, 1913–1918 között a Monarchia mexikói nagykövete. 1920–1925 között a külügyminiszter állandó helyettese, 1925–1933 között berlini magyar követ. 1933. február 4.–1938. november 28. között külügyminiszter.

⁹³ Exporthleb (Vszeszozjuznoje objgyinyenyije po exportu zerna): gabonaiipari termékek exportjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

üzlet sürgőssége miatt az Exporthleb beleegyezett, hogy a megrendeléseket az általunk a fizetési megállapodásba foglalandó elveknek ellentmondva hajtsa végre. Ugyanakkor a Szozuzmetimport⁹⁴ és a Tyehnopromimport⁹⁵ magyar üzemekkel kompenzációs üzletet kötött vasúti felszerelés vásárlására, 1:2 arányban a magyarok javára. Ezen cégek szervezetlen fellépése így meghúította a fizetési megállapodás megkötésének első kísérletét. Ez az eredmény a tárgyalások folyamán valószínűleg megfelelt Kresztyinszkij érdekeinek. 1936 elején egyik levelében a következőket írta:

„Magyarország fel kívánja vetni egy állandó kereskedelmi egyezmény kérdését. Az erre irányuló tárgyalásokhoz nem viszonyulunk túl nagy lelkesedéssel. Nincs szükségünk kereskedelmi egyezményre Magyarországgal, sem politikai, sem gazdasági megfontolások alapján. A múltban felvetettük egy fizetési megállapodás kérdését, de most, a konkrét üzletek megkötése után lanyhult az érdeklődésünk ez iránt a kérdés iránt is”.

A fizetési megállapodásról és a legnagyobb kedvezmény elvét magában foglaló jegyzőkönyvről 1936. április 25-én kezdődtek meg ismét a tárgyalások. A tárgyalások 1937 közepéig (1937. május) tartottak, és nem jutottak előbbre, talán a mi érdektelenségünk miatt, noha a fizetési megállapodás jelentősége nyilvánvaló volt számunkra. Erről a kérdéssel a következőket írta Patyomkin elvtárs:

„Érdeklünkben áll ennek a megállapodásnak a megkötése, mivel viszonylag sok vásárolunk Magyarországtól, és a magyar árukért külföldi valutában fizetünk”.

Ebből kiindulva Patyomkin elvtárs azt javasolta, hogy engedjünk a magyar javaslatnak:

(„Célszerű lenne kiélezni a harmadik bankon keresztüli kifizetés kérdését, és készek vagyunk megvitatni azt a javaslatot, hogy nyissunk számlát az egyik angol bankban”.)

És hát milyen direktívát küldött Kresztyinszkij Budapestre a tárgyalások kezdete előtt (1936. április 7-i levél):

„Nem fűződik különösebb érdekünk ehhez a megállapodáshoz, mivel, ahogy már írtam Önnek, a Külkereskedelmi Népbiztosság nem tervezi a kereskedelem fejlesztését a magyarokkal sem az export, sem az import terén”.

A tárgyalások vége a megállapodás előre megfontolt megbuktatásának példaként szolgálhat. 1936-ban Kresztyinszkij ezt írta:

„Ha ezt a fizetési megállapodást a legnagyobb kedvezmény elvét magában foglaló jegyzőkönyvvel együtt írjuk alá, akkor úgy kell tekintenünk Magyarországra, mint egy kereskedelmi egyezményes partnerre, amivel minden olyan jogot megkap, amelyet a Szovjetunió más kereskedelmi egyezményes partnerországai élveznek”.

Az 1937. május 13-i ülésen delegációnk kijelentette, hogy a fizetési megállapodás és a legnagyobb kedvezmény elvét magában foglaló jegyzőkönyv nem jelentik egy általános kereskedelmi egyezmény megkötését, ezért Magyarországot nem

⁹⁴ Szozuzmetimport (Vszeszojuznoje objegyinyenyije po importu metallurgicseszkih tovarov): fém- és vasipari termékek importjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

⁹⁵ Tyehnopromimport (Vszeszojuznje objegyinyenyije po importu tyehnyiko-promislennih tovarov): gép- és villamosipari termékek importjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

tarthatjuk kereskedelmi egyezményes partnerországnak a megállapodás aláírása után. Ezzel a tárgyalások véget is értek. A magyarok érdektelenné váltak, mivel delegációnk nem tett engedményeket még a hajózási megállapodásban sem, amelynek megkötése érdekében párhuzamosan folytak a tárgyalások Moszkvában. Ezeknek a tárgyalásoknak a története és tartalma a következőkben összegezhető: még a megbízólevél átadásakor Horthy kormányzó a követtel⁹⁶ folytatott beszélgetésben felhívta a figyelmet arra, hogy szükség lenne a Szovjetunió és Magyarország közötti vízi összeköttetés megteremtésére az úgynevezett lapos fenekű hajókból álló flotta révén. A magyarok elgondolása szerint a magyar lapos fenekű hajók felúszhattak volna a Dnyeperen (Odesszáig, Nyikolajevig, Herszonig, sőt, Kijevig is) és alacsony szállítási díj ellenében elszállíthatták volna a rakományt fekete-tengeri kikötőinkből a dunai országokba. A magyar hajók a Dunán egészen Pozsonyig, sőt, Bécsig is felúszhatnak. A Szovjetunió és Magyarország közötti kiváló vízi út meglétére többször is felhívta a figyelmet Bornemissza,⁹⁷ a kereskedelmi főosztály orosz osztályának titkára és hajózási szakértője is. Szerinte ez a körülmény, illetve az, hogy a Szovjetunió és Magyarország között nincsenek politikai viták, kedvező feltételeket teremtenek a kereskedelmi kapcsolatok számára. Egyúttal felhívta a figyelmet arra is, hogy a Szovjetunió rendelhetne Magyarországtól folyami lapos fenekű katonai hajókat, amelyek a sekély folyókban is képesek úszni, és kiválóan felfegyverzett, valóságos úszó erődök benyomását keltik. Nem kívánom megítélni, hogy mennyire lett volna célszerű számunkra a vízi összeköttetés megteremtése fekete-tengeri kikötőink és a dunai kikötők között, csak arra utalnék, hogy 1934-ben nem elleneztek Budapest és Odessza közvetlen összeköttetését a dunai útvonalon, magyar folyami hajók révén, azzal a feltétellel, ha a magyarok galaci átrakodás nélkül, a folyón és a tengeren is úszni tudó hajókkal valósítják ezt meg. Mi is célszerűnek véltük, hogy folyami hajókat rendeljünk Magyarországtól. Így például 1937 elején Rozenblum a következőket írta Budapestre:

„Tényleg rendelhetnénk folyami hajókat, de a terv ezt nem irányozza elő”.

Ennek a vízi útvonalnak a használata talán lehetővé tette volna a szén, fa és egyéb nyersanyag olcsó szállítását Magyarországra, miközben a magyarok arra számítottak, hogy ezentúl egyáltalán nem lesznek rászorulva a németországi szén importjára. Annak ellenére, hogy a Horthy által kezdeményezett magyar javaslatok megvalósításával megnyerhettük volna őt és környezetét, valamint ez előnyösebb arányt tett volna lehetővé számunkra a szovjet–magyar kereskedelemben, ez a tervzet is el lett temetve. Annak ellenére, hogy a népbiztos annak idején kiállt ezen megállapodás megkötése mellett, és hogy a magyarok engedményeket tettek (például kivették azt a paragrafust, amely biztosította volna a magyar flotta számára hajózási jogát a belvizeinken), Kresztyinszkij 1936 közepén a következő direktívát adta:

⁹⁶ Bekzadjan, Alekszandr Artyemjevics (1879–1938): szovjet diplomata. 1920–1921-ben Szovjet-Örményország külügyi népbiztosa, 1922–1926 között a berlini kereskedelmi kirendeltség munkatársa, 1926–1930 között a Kaukázusontúli Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság Népbiztosai Tanácsának elnöke. 1930–1934 oslói, 1934–1937 között budapesti követ. 1938-ban kivégezték.

⁹⁷ Bornemissza Félix: az 1930-as években a Magyar Külkereskedelmi Hivatal hajózásiügyi tanácsosa.

„A tengerhajózási egyezmény megkötése Magyarországgal egyáltalán nem áll érdekünkben, csak azért mentünk bele a tárgyalások megkezdésébe, hogy ne sértjük meg a magyarokat”.

Annak érdekében, hogy lenyelesse a keserű pirulát, valójában, hogy megbuktassa a tervezetet, Kresztyinszkij így folytatta:

„Minden valószínűség szerint végül megegyezünk a magyarokkal (ami nyilván nem felelt meg a valóságnak), és a közeljövőben aláírjuk a fizetési megállapodást. Ennek a mindkét fél számára fontosabb egyezménynek az aláírása majd feledteti mindenfajta politikai ódiúmat annak, hogy nem érünk el megállapodást a tengerhajózási konvencióról”.

A megállapodás meghiúsítását a Külügyi Népbiztosságban ezen kívül azzal indokolták, hogy ha megállapodást kötnek egy külföldi flotta használatáról a dunai szállításoknál, akkor azt a csehekkel kell megtenni, és nem a magyarokkal (igaz, a csehekkel sem kötöttek ilyen megállapodást).⁹⁸

A két ország gazdasági kapcsolatainak fejlesztésével kapcsolatos elfogultság annak elutasításában is megmutatkozott, hogy Magyarországon kereskedelmi kirendeltséget vagy kereskedelmi ügynökséget hozunk létre, amely figyelhetne volna a magyar piacot és kihasználhatta volna az ottani konjunktúrát. A Budapestre küldött direktívában Kresztyinszkij ezt írta:

„Kérte, hogy gyorsítsuk meg a döntést Önnél egy kereskedelmi kirendeltség vagy kereskedelmi ügynökség létrehozásáról. Bár még nem született végleges határozat, annál nagyobb bizonyossággal ki lehet jelteni, hogy Budapesten nem fogunk kereskedelmi kirendeltséget felállítani. Több olyan helyen is bezárjuk a kereskedelmi kirendeltségeinket, ahol most még működnek, így természetesen nem fogunk más országokban újakat létrehozni”.

Egy másik helyen (1935. április 27-i levél):

„Személyesen úgy vélem, hogy az áruforgalom Magyarországgal nem lesz nagy, és majd úgy kereskedünk, hogy Berlinben kötünk üzleteket, esetleg időszakonként Önhöz küldjük a berlini kereskedelmi kirendeltség egyik munkatársát. Magyarországot a berlini kereskedelmi kirendeltség illetékességi körébe utaljuk”.

Később Magyarországot a bécsi kereskedelmi kirendeltségünk illetékességi körébe utalták (amikor ott Uljanov⁹⁹ elvtárs volt a kereskedelmi képviselő).¹⁰⁰

Annak eredményeként, hogy nem ismertük a magyar piacot, általánossá vált, hogy (természetesen mindenekelőtt aljas megfontolásból) az export-import műveleteket úgy hajtottunk végre, hogy az nyilvánvalóan veszteségeket okozott nekünk. Így például 1936-ban lucernát vásároltunk Magyarországon, de mivel későn

⁹⁸ A magyar–szovjet kereskedelmi és tengerhajózási egyezményt végül egészen más nemzetközi konstellációban, 1940. szeptember 3-án kötötték meg Moszkvában. Az egyezmény szövegét l. *Budapesti Közlöny*, 1940. szeptember 15. 4–6.; DOKUMENTI, 1995. 554–560.

⁹⁹ Személyére vonatkozó adatot nem találtam. 1935-től egészen a budapesti követség 1939. évi bezárásáig a Magyarországot érintő gazdasági ügyeket a bécsi szovjet kereskedelmi kirendeltség felügyelte.

¹⁰⁰ A Moszkvában 1940. szeptember 3-án megkötött magyar–szovjet kereskedelmi és tengerhajózási egyezmény kimondta, hogy a Szovjetunió kereskedelmi kirendeltséget állít fel Budapesten. Az OK(b)P KB Politikai Irodája szeptember 6-án határozott a budapesti kereskedelmi kirendeltség felállításáról, illetve vezetőjének, Ny. F. Vozzsovnak a kinevezéséről. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1027.

léptünk a piacra, a termés 60–70%-át a németek felvásárolták, így kénytelenek voltunk a maradékot megvenni, ráadásul már sokkal magasabb áron, bár megvehettük volna a teljes termést alacsonyabb áron, úgy, hogy a németeknek nem maradt volna. Másik példa: az olaszok a tőlük megrendelt árukat Magyarországon állították elő, amit természetesen magunk is megtehettünk volna anélkül, hogy a közvetítőknél is fizetnünk kelljen. Különös volt egy olyan üzlet is, amikor lovakat vásároltunk. 1935-ben az ismert magyar lótenyésztővel, Csobaival¹⁰¹ egyezményt kötöttünk 500 darab közepes minőségű tenyészcsődör megvásárlására. Ennek az üzletnek az értékelését a Raznoimport¹⁰² mezőgazdasági hivatala igazgatójának leveléből idézem:

„A Földművelésügyi Népbiztosság átvevői nagy nehézségek árán csak 71 darabot tudtak kiválogatni, miután elálltunk a további átvételtől, mert a Glavkonyupr¹⁰³ a lovakról adott értékelésében nem találta célszerűnek az alacsony értékű tenyészállomány további behozatalát. A Glavkonyupr tájékoztatása alapján a csődörök körülbelül 10%-a bizonyult többé-kevésbé kielégítő közepes tenyészállománynak...Közölje a magyarokkal, hogy a szovjet lótenyésztők visszajelzései alapján az 1935-ben náluk vásárolt csődörök között egyetlen értékes tenyészcsődör sem volt”.

A lóvásárlás története arra a gondolatra vezet, hogy ebben az esetben vajon a gazdasági kapcsolataink lejáratása Magyarországgal nem volt-e szándékos, annál inkább, hogy 1936-ban ezt az üzletet, éppen ellenkezőleg, sikeresnek minősítették. Meg kell jegyezni, hogy a németek vásároltak és továbbra is vásárolnak magyar lovakat. A magyar piac iránti közömbössége jó példa lehet a következő levél is (1935. október 7.):

„Felhívtuk a Külkereskedelmi Népbiztosság figyelmét az Ön elképzeléseire a magyarországi faanyagimport lehetőségéről, a magyar–román kereskedelmi egyezmény közelmúltbeli felbontása kapcsán. A faáru eladása előtt azonban egy komoly akadályba ütközünk: a magyar piac elégtelen ismeretébe és szállítási nehézségekbe”. Ezután hozzáfűzték: „Jelenleg nem aktuális az a kérdés, hogy a Külkereskedelmi Népbiztosság egy megbízottat nevezzen ki Magyarországra”.

(Így ugyanabban a levélben elismerik, hogy nem ismerik és nem is kívánják megismerni a magyar piacot.)

A fentebb említett irányelvek következtében a Magyarországra vonatkozó export- és importterv leszűkült, 1939-re pedig a terv elkészítésénél Magyarországot egyáltalán nem említették. Jellemző, hogy amikor még Mikojan elvtárs kinevezése előtt megpróbáltuk a Külkereskedelmi Népbiztosságon tisztázni, hogy mi a helyzet a magyar piac tanulmányozásával, semmit nem tudtak mondani nekünk azon kívül, hogy a magyar piacon semmi nem ismert.

¹⁰¹ Egyes forrásokban Csobay vagy Csobaji. Békés megyei lótenyésztő nagygazda, aki 1935-ben kapcsolatba lépett A. A. Bekzadjan budapesti szovjet követtel. A szovjet importszervek döntően az ő méntelepeiről vásárolták meg a Szovjetunióba szállítandó lovakat.

¹⁰² Raznoimport (Vszeszojuznoje objegyinyenyije po importu raznih tovarov): különféle mezőgazdasági és ipari termékek importjával foglalkozó szovjet állami kereskedelmi vállalat.

¹⁰³ Glavkonyupr (Glavnoje upravlenyje konyevodsztva): a lótenyésztést felügyelő szovjet állami hivatal.

Katonai attasék cseréje

Ez a furcsa passzív álláspont, amelyet Magyarországgal szemben követtünk, súlyos kárt okozott államérdekeinknek. Ezt a katonai attasék cseréjének kérdésén keresztül is illusztrálni lehet.

1935-ben a moszkvai magyar követ közölte Kresztyinszkijjal, hogy a magyar kormány katonai attasét szeretne állomásoztatni a Szovjetunióban, egyúttal felvilágosítást kért arról, hogy mi szeretnének-e katonai attasét küldeni Magyarországra.¹⁰⁴ Kresztyinszkij ezt a beszélgetést követően a következőket írta a budapesti követnek:

„Kételkedem abban, hogy önálló katonai attasét fogunk Magyarországra küldeni”. Erre Budapest a következőket válaszolta: „A magyarok elégedettek lesznek azzal, ha nem nevezünk ki állandóan Budapesten állomásozó katonai attasét, hanem valamelyik szomszédos országban lévő katonai attasénk kettős megbízatással tölti be ezt a funkciót”.

1935 végén a magyarok kinevezték hozzánk katonai attasénak a vezérkari főnökség volt orosz referensét.¹⁰⁵ Érthető, hogy a budapesti katonai attasé kettős megbízatásán meglepődtek a helyi katonai körök, annál inkább, hogy az összes nagy országnak és szomszédos államnak van állandó katonai attaséja Magyarországon. A budapesti katonai attasé kinevezésének kérdésében tehát kielégítettük a magyarok kívánságát, akik azt szerették volna, ha nem állomásozik Budapesten állandó szovjet katonai attasé.¹⁰⁶

A misszió összetétele, diplomáciai posta, idegenforgalom

Érdekeink más téren is sérültek. 1934-ben, a diplomáciai kapcsolatok felvételekor a magyar fél kezdeményezésére a magyar misszió leendő személyi állományát 8–10 főben korlátoztuk, miközben kikötöttük, hogy saját követségünk személyi állománya 14 fő lehet. (Ezt egy bizalmas levélváltásban határoztuk meg.)¹⁰⁷ Az 1938. november 1-jei állapot szerint a magyar misszió személyi állománya a szovjet állampolgárok nélkül 18, a szovjet állampolgárokkal együtt 28 fő volt, budapesti misszióink személyi állománya ugyanazon év november 20-án 13 fő, beleértve 1 külföldi állampolgárt, és 4 Magyarországon élő, helyben felvett szovjet állampolgárt. Moszkvából tehát mindössze 8 főt küldtünk Magyarországra. A magyarok tehát saját maguk sértették meg a korlátozásra vonatkozó azon kitétel, amit saját maguk kezdeményeztek, mi pedig még csak nem is használtuk ki a maximális létszám feltöltésére vonatkozó jogunkat. A magyar misszió felduzzasztott idegen

¹⁰⁴ Vö. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek, 1935. ápr. 22., máj. 8. JELENTÉSEK. 13–14.

¹⁰⁵ Deseő László (1893–1946): alezredes, majd ezredes. 1935-től a moszkvai követség bezárásáig, 1939-ig, majd a követség 1939. évi ismételt megnyitásától 1940 júliusáig moszkvai katonai attasé. Szovjet hadifogolytáborban halt meg.

¹⁰⁶ Ny. Ny. Kresztyinszkij külügyi népbiztos-helyettes javaslatára K. J. Vorosilov honvédelmi népbiztos beleegyezett, hogy a Bulgáriában állomásozó szovjet katonai attasét kettős megbízatással nevezzék ki Budapestre is. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 37. l. 1–2.

¹⁰⁷ L. a *Bevétel*.

személyi állománya a jelentéktelen kereskedelmi forgalom és a teljesen jelentéktelen jegyzékváltások mellett alapjában véve sem lett volna indokolható.

Rendszeresen sérültek az érdekeink diplomáciai postánk továbbításánál is. A magyarok rendszerint az egyezményben megállapított 16 kilónál sokkal többet hoztak, mi pedig általában nem használtuk ki saját normánkat.¹⁰⁸

Nem volt kielégítő az idegenforgalom ügye sem. Az Inturisztnak¹⁰⁹ nem volt kirendeltsége Budapesten, bécsi kirendeltségének budapesti partnere a magyar állami utazási iroda volt, amely nem népszerűsítette a Szovjetunióba irányuló idegenforgalmat, hanem éppen ellenkezőleg, lebeszélte azokat, akik turisztikai céllal hozzánk kívántak jönni, hamisan informálva őket a Szovjetunióba utazó turisták helyzetéről.

Kulturális kapcsolatok

A közvetlen diplomáciai kapcsolatok meglétéből következő előnyöket nem használtuk ki arra, hogy befolyásunkat kulturális téren is megerősítsük. Az alapvető hiba ismét passzivitásunkban rejlett. Aligha lehet egyetérteni az alább kifejtett állásponttal, amely nemcsak nem járult hozzá kulturális befolyásunk megerősítéséhez, hanem inkább ösztönözte tétlenségünket és passzivitásunkat. Egy 1936. évi levelében a 2. Nyugati Osztály megbízott vezetője ezt írta:

„Teljesen egyetértek azzal, hogy aktivitásunk kulturális téren nem találna együttérést Magyarországon. Nemcsak Magyarországon, hanem más országokban sem, amelyekkel jobb a kapcsolataink, nem ajánlkozunk fel a javaslatainkkal. Mivel Magyarország részéről erre »nincs igény, a kérdés (egy grafikai kiállítás megszervezéséről volt szó) magától érvényét veszti»”.

Úgy vélem, hogy az említett direktívában ismét kifejezést nyert a dolgok szabad folyásának már régen elítélt gyakorlata.

A ritka kulturális rendezvények a rossz szervezés következtében gyakran diszkreditáltak bennünket. Így például 1935-ben Budapesten zajlott a dermatológiai kongresszus, amelyre a mi delegációnkat is meghívták. Delegációnk azonban csak a kongresszus megnyitása utáni harmadik napon érkezett meg, így annak tagjai kihagyták az első és második napra tervezett előadásait. Az előadók késése nyilván nem tett kedvező benyomást a kongresszus résztvevőire.

Letartóztatási ügyek

Nekem úgy tűnik, hogy Kresztyinszkij az alább felsorolt ügyekben nyílt segítséget nyújtott a lebukott kémeknek. 1936-ban letartóztatták Szabó [Baluseg] magyar állampolgárt, amikor a Szovjetunió felől megkísérelte átlépni a szovjet–lengyel határt. Visinszkij¹¹⁰ elvtárs egy levélben kifejezetten kérte, hogy tartóztassák le az illetőt. Kresztyinszkij ellenezte a letartóztatást, és a következőképpen érvelt:

¹⁰⁸ L. a *Bevezd.*

¹⁰⁹ Inturiszt (Glvanoje upravlenyje po inosztrannomu turizmu): a szovjet állami idegenforgalmi hivatal.

¹¹⁰ Visinszkij, Andrej Januarjevics (1883–1954), szovjet politikus. 1935–1939 között a Szovjetunió főügyésze. 1940–1946 között a külügyi népbiztos első helyettese, 1946–1949 között külügymi-

„Minden külföldinek joga van arra, hogy bármikor vízumot kapjon és elhagyhassa a Szovjetuniót, ezért a határátlépés megkísérlése vízum nélkül teljesen jelentéktelen dolog. Pénzbírsággal kell sújtani, vízumot adni neki, és külföldre engedni”.

Ezek után Visinszkij elvtárs a maga részéről ellenkezett az ügy illetően értékelésével szemben. Kiderült, hogy [Baluseg] 1935-ben szintén illegálisan érkezett a Szovjetunióba. Mivel Kresztyinszkij Visinszkij elvtárs ellenállásával találta szemben magát, végül beleyezett az előzetes letartóztatásba, és javasolta, hogy ne a Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa 1935. július 17-i rendeletét, hanem az Alkotmány 84. cikkelyét alkalmazzák, megjegyezve, hogy:

„Hiszen utóbbi nem az illegális határátlépési kísérletet bünteti, hanem a más célú törvénytelen behatolást a határövezetbe. Ha mégis a július 17-i rendeletet alkalmazzák, akkor az ügynek bíróság elé kell kerülnie, nem pedig a Belügyi Népbiztosság Különleges Tanácsa elé, mivel egy külföldről, az egyik nyugat-európai ország állampolgáráról van szó”.

[Vidgey] és fiának ügye. A misszió¹¹¹ kérésére a 2. Nyugati osztály kérvényezte a Belügyi Népbiztosság Külföldi osztályánál a sürgős kiengedésüket. A Külföldi osztály elutasította a Külügyi Népbiztosság kérését. Kresztyinszkij akkor levelet írt Jagodának.¹¹² Jagoda felülvizsgálta az ügyet, és [Vidgey] és fiát azonnal kiengedték és kiutasították őket az országból.

[Klár] Dezső ügye. A Szovjetunió németországi kereskedelmi kirendeltségén dolgozott. 1934-ben tartóztatták le Moszkvában, amikor szolgálati kiküldetésbe érkezett. Azzal vádolták, hogy Németországnak kémkedik. Kresztyinszkij utasítására, Stern és Szabanyin¹¹³ (a Jogi osztály volt vezetője) írt egy levelet, amelyben a következő állt: „Feltételezem, hogy ezt az ügyet a Belügyi Népbiztosság Különleges Tanácsának kell kivizsgálnia, amelynek ebben az esetben repressziókat kell foganatosítania, vagyis ki kell utasítania az illetőt az országból”.

Dux Béla ügye. A Külügyi Népbiztosság egykori Tanácstestületének döntése értelmében öt év börtönre ítélték. Kresztyinszkij Jagodához folyamodott Dux Béla érdekében, és a következőket írta ezzel kapcsolatban:

„Mivel nem bírósági eljárás során ítélték el, és az ítélet óta eltelt körülbelül három év, a Külügyi Népbiztosság célszerűnek véli, hogy a büntetés maradék idejét eltöröljük, és kiutasításra változtassuk a Szovjetunió területéről”.

Csak néhány példát soroltam fel taláломra.

niszter-helyettes, 1949–1953 között külügyminiszter. 1953–1954-ben a külügyminiszter első helyettese, egyúttal a Szovjetunió állandó képviselője az ENSZ-ben.

¹¹¹ Itt nyilván a magyar követségről van szó.

¹¹² Jagoda, Genrih Grigorjevics (1891–1938), szovjet politikus. 1924–1926 között a politikai titkosrendőrség, a GPU elnökének második, 1926–1934 között első helyettese. 1934–1936 között belügyi népbiztos, majd 1936–1937-ben hírközlési népbiztos. 1938-ban halálra ítélték és kivégezték.

¹¹³ Szabanyin, Andrej Vlagyimirovics (1887–1939): szovjet diplomata. 1920–1937 között a Külügyi Népbiztosság Jogi (Gazdasági-Jogi) osztályának vezetője.

Ez a feljegyzés nem is annyira Magyarországra szeretne volna felhívni az Ön figyelmét, inkább azokra az országokra, amelyekkel továbbra is normális diplomáciai kapcsolatokat ápolunk.

A fent részletezett, államérdekeinknek károkat okozó tevékenység kétségtelesen nyomot hagyott a többi országgal fennálló kapcsolatainkon is. A passzív megfigyelés álláspontja, a dolgok szabad folyásának elmélete szélesan elterjedt volt a Külügyi Népbiztosságon belül.^{III}

Úgy vélem, hogy befolyásunk erősítése szempontjából mindenekelőtt a Balkánon követett politikánk gondos felülvizsgálatára lenne szükség, és ennek érdekében az összes rendelkezésünkre álló diplomáciai, gazdasági, kulturális és egyéb ösztönző erőt aktívan fel kell használnunk. Ami Magyarországot illeti, noha elég stabilan meghatározta helyét a fasiszta agresszorok soraiban, és jelenleg közvetlen érdekünk nem fűződik hozzá, célszerű lenne továbbra is figyelemmel kísérni a vele szomszédos országokban lévő szovjet külképviselőket (Németország, Lengyelország, Románia, illetve a prágai konzulátus) keresztül. Egyúttal felhívom a figyelmét arra, hogy mindezidáig nem jelöltük ki azt az országot, amelyen keresztül a magyarokkal tartani fogjuk a diplomáciai kapcsolatokat.

Lehet, hogy következtéseimben hibákat is elkövetek, ebben az esetben kérem, hogy mutasson rá ezekre.

2 példányban:

1. – Molotov elvtársnak
2. – Patyomkin elvtársnak

A 2. Nyugati osztály referense:

Barulin

13.

V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József¹⁴ moszkvai magyar követtel megbízólevelének átadásakor folytatott megbeszéléséről egy magyar–szovjet kétoldalú politikai egyezmény megkötésének lehetőségéről¹⁵

Moszkva, 1939. október 25.

(AVP RF f 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 1. Gépelt másodlat.)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos Megbízólevelének átadása után a Kalinyin¹⁶ elvtárssal folytatott beszélgetés folyamán Kristóffy kijelentette, hogy amikor elutazott Budapestről, a külügyminiszter megbízta őt azon kérdés felvetésével, hogy a szovjet kormány nem kívánja-e megszilárdítani a Szovjetunió és Magyarország közti kapcsolatokat valamilyen

^{III} Aláhúzás az eredetiben.

¹⁴ Kristóffy József (1890–1969), magyar diplomata. Kristóffy József belügyminiszter fia. 1937–1939 között a varsói követség tanácsosa. 1939. szeptember 30.–1941. június 24. között moszkvai követ.

¹⁵ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 2. köt. 220–221.

¹⁶ Kalinyin, Mihail Ivanovics (1875–1946), szovjet politikus. 1919–1938 között az államfői testület, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság (1922-től Központi Végrehajtó Bizottság, orosz rövidítéssel CIK) elnöke. 1938–1946 között a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke.

formális egyezményvel, például egy „jószomszédi paktummal”. A követ félig kérdező hangsúllyal tette ezt a kijelentést, értésre adva, hogy választ vár Kalinyin elvtárustól.

Kalinyin elvtárs tartózkodott a választól. A beszélgetés folyamán Kristóffy még egyszer érintette az általa feltett kérdést. Kifejezetten emlékeztetett a magyar kormány „javaslatára”, kikötve ekkor, hogy a jószomszédi kapcsolatok a Szovjetunió és Magyarország között nem változnának meg akkor sem, ha a szovjet kormány nem vélné szükségesnek a követ által említett paktum megkötését.¹¹⁷

8 példányban:

V. Patyomkin

1. – az ügyiratba
- 2–3. – Sztálin elvtársnak
4. – Molotov elvtársnak
5. – Dekanazov¹¹⁸ elvtársnak
6. – Lozovszkij¹¹⁹ elvtársnak
7. – a Közép-Európai osztálynak
8. – a Főtitkárságnak

14.

V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József magyar követtel a magyar–szovjet határon történt incidensről folytatott megbeszéléséről

Moszkva, 1939. november 3.

(*AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 3–4. Gépelt másodlat.*)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos

A követ egy jegyzékkel keresett fel, amely egy arra vonatkozó közleményt tartalmazott, hogy november 1-jén a szovjet–magyar határon, a Pántor-hágó közelében a szovjet határőrök letartóztattak két magyar csendőrt, Forró és [Cserit]. Egyes hírek szerint most mindkét csendőr szovjet területen, Rafailov településen tartózkodik.

A magyar misszió intézkedésekre kéri a Külügyi Népbiztosságot, annak érdekében, hogy tisztázzák az említett csendőrök letartóztatásának okait, engedjék szabadon őket, és elvett fegyvereiket szolgáltatassák vissza nekik.

Azt válaszoltam a követnek, hogy meg fogom bízni a Közép-Európai osztályt, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel.

¹¹⁷ Vö. Kristóffy József moszkvai követ jelentése Csáky István külügyminiszternek az M. I. Kalinyinnal folytatott megbeszéléséről. 1939. okt. 27. JELENTÉSEK. 196–198.

¹¹⁸ Dekanazov, Vlagyimir Georgijevics (1898–1953), szovjet diplomata. 1934–1938 között élelmi-szer-ipari népbiztos, egyúttal az Állami Tervhivatal elnökhelyettese. 1939–1947 között külügyi népbiztos-helyettes (1946-tól külügyminiszter-helyettes), 1940–1941-ben egyúttal berlini szovjet nagykövet.

¹¹⁹ Lozovszkij, Szolomon Abramovics (1878–1952), szovjet diplomata. 1939–1946 között külügyi népbiztos-helyettes, egyúttal 1941–1948 között a Szovinformburo helyettes vezetője, majd vezetője.

A követ megjegyezte, hogy ez a határincidens a szovjet–magyar határon határőrizeti rendszer szükségességére enged következtetni. Erről a Szovjetunió és Magyarország könnyen megállapodhatnának. Ennek eredményeként konvenciót lehetne kötni, amely mindkét ország számára biztosítaná a jószomszédi viszonyt a határövezetben.¹²⁰

Azt válaszoltam a követnek, hogy ha a magyar kormány érdekelt egy határ-egyezmény megkötésében, felhatalmazhatja moszkvai misszióját a kérdés hivatalos felvetésére.

V. Patyomkin

7 példányban:

1. – az ügyiratba
2. – Molotov elvtársnak
3. – Dekanazov elvtársnak
4. – Lozovszkij elvtársnak
5. – a Közép-Európai osztálynak
6. – Budapestre
7. – a Főtitkárságra

15.

V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József magyar követtel folytatott megbeszéléséről a magyar–szovjet határon történt újabb incidensről

Moszkva, 1939. november 5.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 5. Gépelt másodlat.)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos.

Kristóffy megjelent nálam, hogy átadjon egy jegyzéket, amely a szovjet–magyar határon november 3-án lezajlott új incidensről szóló közleményt tartalmazott.

Ezen a napon a Jablonkai-hágótól 200 méter távolságra, reggel 6 óra 45 perckor egy szovjet határvédelmi alakulat lengyeleket üldözve, átlépte a határt és magyar területre hatolt. Ott 35 lövést adott le, a menekülők közül egyet megsebesített és hármat elfogott.

A magyar misszió kormánya megbízásából kéri, hogy vizsgálják ki ezt az esetet, adják ki a magyar területen letartóztatott lengyeleket, és tegyenek intézkedéseket a jövőbeni hasonló esetek megelőzésére.

Megismerkedve a jegyzékkel, kijelentettem a magyar követnek, hogy utasítást fogunk adni a jegyzékben említett eset körülményeinek kivizsgálására. Az ellenőr-

¹²⁰ 1939. november 8-án a Külügyminisztériumban tárcaközi értekezletet tartottak, amelyen az érintett tárcák képviselői megvitatták egy magyar–szovjet határőrizeti konvenció megkötésének lehetőségét. Az értekezlet résztvevői szükségesnek tartották, hogy a határviszonyokból fakadó rendészeti és közlekedési kérdéseket egy általános magyar–szovjet kereskedelmi és hajózási egyezmény függelékében szabályozzák, ugyanakkor elvetették a kishatárforgalom megnyitását. Feljegyzés Csáky István külügyminiszter számára a tárcaközi értekezletről. 1939. november 8. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 55257/1939. sz.

zött információk megérkezéséig nincs lehetőségem arra, hogy bármit is válaszoljak a követ előterjesztésére.

8 példányban:

V. Patyomkin

1. – az ügyiratba
2. – Molotov elvtársnak
3. – Dekanazov elvtársnak
4. – Lozovszkij elvtársnak
5. – a Közép-Európai Osztálynak
6. – Budapestre
7. – a Főtitkárságra
8. – Maszlennyikov¹²¹ elvtársnak

16.

A. M. Alekszandrov¹²², a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztálya vezetőjének feljegyzése a Kristóffy József moszkvai magyar követtel a magyar–szovjet határforgalom kérdéseiről és a Lvovi magyar konzulátus bezárásáról folytatott megbeszéléséről¹²³

Moszkva, 1939. november 14.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 61. l. 3–5.)

Titkos.

Kristóffy első alkalommal keresett fel. A szokásos üdvözlések után a következő gyakorlati kérdéseket érintette:

Aláhúzva, hogy Magyarországnak most közös határa van a Szovjetunióval, abbéli kívánságának adott hangot, hogy nyissunk ezen a határon egy ellenőrző-áteresztő pontot úgy, hogy meg lehessen valósítani a közvetlen vasúti összeköttetést a két ország között.

Kristóffy nemcsak diplomáciai képviselőnek tekinti magát, hanem olyan képviselőnek, akít kereskedelmi ügyek intézésére is felhatalmaztak, ezért tárgyalni szeretne a megfelelő hivatalainkkal a Szovjetunió és Magyarország gazdasági kapcsolatairól. Megjegyezte, hogy ezt a kérdést a Patyomkin elvtárral folytatott megbeszélése során érintette.

Megígértem, hogy foglalkozni fogok ezekkel a kérdésekkel.

Ezt követően Kristóffy aziránt érdeklődött, hogy tudok-e valamit azon határincidensek kivizsgálásának eredményéről, amelyekről Patyomkin elvtárs tájékoztatást ígért.¹²⁴

¹²¹ Személyére vonatkozó adatot nem találtam.

¹²² Alekszandrov, Alekszandr Mihajlovics (1907–1983), szovjet diplomata. 1939–1940-ben a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztályának vezetője. 1940–1942 között a szófiai szovjet követség tanácsosa, 1944–1946 között az OSZFSZK Külügyi Népbiztossága Politikai osztályának vezetője. 1946–1949 között a Szovjetunió Külügyminisztériuma 4. Európai Osztályának vezetője.

¹²³ Megjelent: PÉTER, 1979. 74–75.; DOKUMENTI, 1992. 2 köt. 294–295.

¹²⁴ L. a 14. és 15. sz. iratot.

Nemlegesen válaszoltam.

Kristóffy a továbbiakban kérte, hogy gyorsítsuk meg a választ a misszió azon kérvényére, hogy adjunk hozzájárulási okmányt a moszkvai magyar misszió katonai attaséjának kinevezéséhez.¹²⁵

Kristóffy kifejezte elégedettségét amiatt, hogy Saronov¹²⁶ elvtársat neveztük ki a Szovjetunió magyarországi követévé, hiszen őt már Varsóból ismeri, valamint érdeklődött, hogy mikor szándékozik Magyarországra utazni.

Azt válaszoltam, hogy nem ismerem elutazásának pontos dátumát, de amint kiderül, azonnal értesíteni fogom erről.

Végül Kristóffy érintette annak a Lvovi táviratnak a kérdését, amelyet a misszió tanácsosa, Mihálkovicz már bemutatott nekem a tegnapi beszélgetés folyamán. Eszerint a moszkvai magyar misszió egy orosz nyelvű, nehezen olvasható aláírással ellátott táviratot kapott Lvovból. A távirat írója szükségesnek véli, hogy a misszió egyik képviselője Lvovba utazzon. Kristóffy úgy véli, hogy ez a távirat összefüggésben áll a Lvovi magyar konzulátussal.

Azt válaszoltam neki, hogy semmit sem tudok ennek a táviratnak az eredetéről. Ekkor rámutattam, hogy a szovjet kormány döntött a Lvovi külföldi konzulátusok megszüntetéséről, ezért elvárjuk a magyar missziótól az ezirányú intézkedések megtételét.

Kristóffy a válaszában megjegyezte: megérti, hogy a magyar konzulátus nem működhet tovább Lvovban, de nincs lehetősége arra, hogy valakit Moszkvából küldjön Lvovba, ezért engedélyt kér 2–3 képviselő Lvovba küldésére Budapestről a konzulátus likvidálása céljából.

Azt válaszoltam, hogy ezt a kérdést hivatalosan fel kell vetni.¹²⁷

Kristóffy két feljegyzést nyújtott át nekem távozása előtt. Az első a személyes tárgyainak Varsóból Moszkvába szállítására vonatkozott, míg a másodikban engedélyt kért arra, hogy egy dajka és egy szakács utazhasson hozzá a Szovjetunióba.

Megjegyeztem Kristóffynak, hogy a személyes tárgyainak Varsóból Moszkvába szállítása nem ütközhet akadályba, ha azokat szovjet területen keresztül kell átszállítani, de ahhoz, hogy engedélyt kapjon személyes tárgyainak elszállítására Varsóból, valószínűleg a német nagykövetséghez kell fordulnia.

A Közép-Európai osztály vezetője:
Alekszandrov

¹²⁵ V. G. Dekanazov külügyi népbiztos-helyettes csak 1940. június 13-án közölte Kristóffyval, hogy a szovjet kormány megadja Faragho Gábor vezérezredes számára a hozzájárulási okmányt (*agrément*) kinevezéséhez moszkvai katonai attasévá. V. G. Dekanazov politikai naplója. 1940. június 13. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 1. l. 50.

¹²⁶ Saronov, Nyikolaj Ivanovics (1901–?), szovjet diplomata. 1937-ben került át a Külkereskedelmi Népbiztosságtól a Külügyi Népbiztosság központi apparátusába. 1937–1939 között athéni követ, 1939. június 2.–1939. szeptember 17. között a varsói szovjet misszió vezetője. 1939. december 1.–1941. július 23. között budapesti követ.

¹²⁷ V. G. Dekanazov 1940. június 3-án közölte Kristóffyval, hogy a szovjet hatóságok megadják az engedélyt Rudnay Andrásnak, a moszkvai magyar misszió titkárának arra, hogy tíz napra Lvovba (Lembergbe) utazzon a magyar konzulátus likvidálása, a Vagonpol nevű magyar–német vasúti vegyes vállalat felszámolása, illetve az ott rekedt magyar állampolgárok érdekeinek védelme céljából. AVP RF f. 077. op. 2. p. 109. gy. 1. l. 42–44.

V. P. Patyomkin külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József magyar követtel folytatott megbeszéléséről a Magyarországon internált ukránok elengedéséről és a vasútforgalom megindításáról a magyar–szovjet határon¹²⁸

Moszkva, 1939. november 22.

(AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 7–8. Gépelt másodlat.)

V. P. Patyomkin naplójából. Titkos

1. Kristóffy átadott nekem egy jegyzéket, amely közleményt tartalmazott arról, hogy az egykori lengyel hadsereg néhány ukrán származású katonája internáltként Magyarországon tartózkodik. Ezek a személyek engedélyt kértek arra, hogy visszatérhessenek Nyugat-Ukrajna területére. A magyar kormány felhatalmazta moszkvai misszióját, hogy derítse ki, hogyan viszonyul a szovjet kormány a Magyarországon internált ukránok fentebbi kérvényéhez.

A követ a Külügyi Népbiztossághoz fordult azzal a kéréssel, hogy az figyelmesen tanulmányozza a Magyarországon internált ukránok helyzetét.

Azt válaszoltam a követnek, hogy először veti fel előttem ezt a kérdést, és annak tanulmányozása bizonyos időt igényel.

2. Kristóffy emlékeztetett arra, hogy a szovjet–magyar határvonal teljesen le van zárva, és ezt a helyzetet nem tekinti normálisnak. Magyarország érdekelt abban, hogy feléledjen a közlekedés a Szovjetunió és Magyarország között, és ez a vasúti közlekedésre is vonatkozik. Nyugat-Ukrajna területéről nagyon jól használható vasútvonalak vezetnek Magyarországra, a fő vasútvonal éppen Budapest irányába vezet. Ezeket az utakat használva, a Szovjetunió a legrövidebb és legkényelmesebb összeköttetéssel rendelkezne Délnyugat- és Dél-Európa felé.¹²⁹

Azt válaszoltam a követnek, hogy az általa elmondott fentebbi elképzelések komoly figyelmet érdemelnek.¹³⁰

V. Patyomkin

7 példányban:

1. – az ügyiratba
2. – Molotov elvtársnak

¹²⁸ Megjelent: DOKUMENTI, 1992. 2. köt. 327–328.

¹²⁹ Az 1939. szeptember 28-án létrejövő közös magyar–szovjet határszakaszt három vasútvonal szelte át: a Munkács–Szolyva–Lavocsnye-, az Ungvár–Uzsok- és a Körösmező–Voronienka–Sztanyiszlavov-vasútvonal. Pro domo feljegyzés Csáky István külügyminiszter részére a magyar–szovjet határforgalomról. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 54871/1939. sz. A magyar–szovjet vasútforgalmi egyezményt, amely megnyitotta a két ország közös határát a vasúti személy- és teherszállítási forgalom számára, 1941. március 3-án írták alá Moszkvában, az első szerelvény 1941. március 20-án indult el Moszkvából. PUSKAS, 2001. 92.

¹³⁰ A lap alján kézírással: „A kivonatot Molotov elvtárs rezolúciójával elküldtük Patyomkin elvtársnak. November 28.” A Molotov tájékoztatására szolgáló kivonat szövegében a külügyi népbiztos a következő részt aláhúzta: „Kristóffy úgy véli, nem normális, hogy a szovjet-magyar határ le van zárva [...]”. Sajátkezűleg a következőt írta az aláhúzott rész mellé: „Miért ne nyitnánk meg? V. M.” A Kristóffy és Patyomkin megbeszéléséről készített kivonat megtalálható: AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 6.

3. – Dekanazov elvtársnak
4. – Lozovszkij elvtársnak
5. – a Közép-Európai Osztálynak
6. – Budapestre
7. – a Főtitkárságra

18.

V. P. Patyomkin szovjet külügyi népbiztos-helyettes feljegyzése a Kristóffy József moszkvai magyar követtel folytatott megbeszéléséről egy magyar gazdasági tanulmányi csoport kiküldésének lehetőségéről a Szovjetunióba

Moszkva, 1939. december 30.

(AVP RF f 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 9–11. Gépelt másolat.)

V. P. Patyomkin naplójából.^{IV} Titkos.

A mai napon meglátogató Kristóffy magyar követ emlékeztetett rá: még november 24-én a 688/1939. számú jegyzékében közölte velünk, hogy a magyar kormány Moszkvába kíván küldeni néhány szakértőt annak érdekében, hogy azok megvizsgálják a Szovjetunió és Magyarország közötti áruforgalom élénkítésének lehetőségét.¹³¹

A követ most név szerint meg tudja mondani, hogy a magyar kormány kiket szeretne Moszkvába delegálni ebből a célból. Három személyről van szó:

1. Báró Radvánszky Antal, a Magyar Nemzeti Bank főtitkára.¹³² Radványban született 1908. november 6-án, budapesti lakos. Diplomata útlevelének száma 249/10955.
2. Roszlav Ferdinánd,¹³³ a Külkereskedelmi Hivatal igazgatója. Budapesti lakos, útlevelének száma 180093.
3. Dr. Csathó¹³⁴ András, a Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank elnöke, a Külkereskedelmi Hivatal referense. Budapesti lakos, útlevelének száma 363364/1938–1941.

A követ kéri, hogy ha a szovjet kormány nem ellenzi a fentebb említett három személy Moszkvába küldését, adjunk utasítást a budapesti szovjet követségnek Radvánszky, Roszlav és Csathó beutazóvizumának kiadásáról.

^{IV} A lap tetején gépirással: „Mikojan elvtársnak. Mi a véleményed?” A lap tetején kézírással: „Vjacseszlav Mihajlovics 1940. január 29-én közölte, hogy [...] maga beszélt Mikojan elvtársal.”

¹³¹ Csáky István külügyminiszter 1939. november 17-én tett előterjesztést a Minisztertanácsnak egy gazdasági delegáció kiküldéséről a Szovjetunióba, amelynek célja a magyar–szovjet áruforgalom lehetőségeinek tanulmányozása lett volna. A külügyi tárca vezetőjének indoklása szerint a tengerektől érkező nyersanyag-behozatal növekvő nehézségei – tekintettel a gazdasági és honvédelmi érdekekre – megkövetelték a szomszédos Szovjetunióból származó értékes nyersanyagok „war-risk”-mentes behozatalának érdekében tett kísérleteket. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 55357/1939. sz.

¹³² Így a szövegben, valójában az MNB Központi Titkárságának vezetője.

¹³³ Egyes magyar forrásokban Roszlav. A keresztnév helyesen: Nándor.

¹³⁴ Egyes magyar forrásokban Csató.

Azt válaszoltam a követnek, hogy értesíteni fogom a kormányt a felvetéséről. A Radvánszky, Roszlav és Csathó Moszkvába érkezésére vonatkozó döntésről a követet haladéktalanul értesíteni fogjuk.

Nem kívánom megítélni, hogy mennyire vagyunk érdekeltek a Magyarországgal folytatott kereskedelemben. Politikai szempontból aligha lenne célszerű elutasítani a magyar kormány arra vonatkozó javaslatát, hogy szakértőket küldjön Moszkvába a szovjet–magyar áruforgalom lehetőségeinek tanulmányozására. Magyarország lát-szólag a Szovjetunióval ápolt kapcsolatainak aktivizálására törekszik. Ebben részben Németország magyar külpolitikára gyakorolt befolyása mutatkozik meg. Lehetséges továbbá, hogy magának Magyarországnak is vannak számításai jelenlegi balkáni politikánkkal kapcsolatban, abban reménykedve, hogy Bulgáriával együtt hasznot húz bizonyos román területek megszerzésével.

Természetesen nem feltétlenül szükséges minősíteni a Magyarországnak a Szovjetunióval szemben követett mostani politikáját meghatározó motívumokat. Semmi okunk azonban arra, hogy teljes közönyt tanúsítsunk a magyar kormány részéről kiinduló kezdeményezések iránt.

Csatolom a határozat-tervezetet.^v

1 példány az ügyiratba

Határozat-tervezet

1. Felhatalmazzuk a Külügyi Népbiztosságot, hogy közölje a magyar követséggel a szovjet kormány beleegyezését Radvánszky, Roszlav és Csathó szakértők Moszkvába érkezéséhez.
2. Engedélyezzük a Szovjetunió budapesti követségének, hogy beutazóvizumot adjon a Szovjetunióba Radvánszky, Roszlavnak és Csathónak.¹³⁵

^v A lap alján kézírással: „Az eredeti 1939. december 31-én elküldve Vjacseszlav Mihajlovics rezolúciójával Mikojan elvtársnak.”

¹³⁵ Kristóffy egy 1939. december 11-én kelt jelentésében maga is úgy vélte, hogy a beutazási engedélyek iránti kérelmére csak akkor fog választ kapni, ha a szovjet vezetés már eldöntötte, hogy kereskedelmi és hajózási egyezményt köt Magyarországgal, ezt a döntést azonban a finn kérdés miatt a közeljövőben nem fogja meghozni. MOL K 69, 757. cs., 1939–I/e. t., 56028/1939. sz.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Források

AVP RF	Arhiv vnyesnej polityiki Rosszijszkaj Federacii
MOL	Magyar Országos Levéltár
OSZFSZK	Orosz Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság
PSZL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
RGASZPI	Rosszijszkij goszudarsztvennij arhiv szocialno-polityiceszkaj isztorii

2. Szakirodalom

DIMK	<i>Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. III. köt. Magyarország külpolitikája 1938–1939.</i> Szerk. ÁDÁM Magda. Budapest, 1970.; <i>IV. köt. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940.</i> Szerk. JUHÁSZ Gyula. Budapest, 1962.
DOKUMENTI 1990	<i>God krizisza 1938–1939. Dokumenti i materiali. T. I. (29 szentjabrja 1938 g–31 maja 1939 g).</i> Otv. red. ILJICSEV, L. F. Moszkva, 1990.
1992	<i>Dokumenti vnyesnej polityiki 1939 god.</i> T. 22. Red. KOMPLEKTOV, V. G. i dr., J. K. Moszkva, 1992. Kny. 1-ja. 1 janvarja 1939–31 avgusztja 1939 g.; Kny. 2. 1 szentjabrja–31 gyekabrja 1939 g.
1995	<i>Dokumenti vnyesnej polityiki. 1940–22 ijumja 1941.</i> T. 22. Kny. 1-ja. 1 janvarja–31 oktyabrja 1940 g. Otv. red. MAMEDOV, G. E. Moszkva, 1995.
GERGELY 2001	GERGELY Jenő: <i>Gömbös Gyula. Politikai pályakép.</i> Budapest, 2001.
GOROGYECKIJ 2001	GOROGYECKIJ, Gabriel: <i>Rokovoj szamoobman. Sztalin i napagyenyije Germanii na Szovjetszkij Szozuz.</i> Moszkva, 2001.
HAUSZTOV–NAUMOV–PLOTNYIKOVA 2004	<i>Lubjanka. Sztalin i Glavnoje upravlenyje goszbezopasznosztyi NKVD 1937–1938. Rosszija XX vek. Dokumenti.</i> Szosztavityeli: HAUSZTOV, V. Ny.–NAUMOV, V. P.–PLOTNYIKOVA, Ny. Sz. Moszkva, 2004.
IRATOK	<i>Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. köt. Az ellenforradalmi rendszer gazdaság helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926.</i> Szerk. NEMES Dezső–KARSAI Elek. Budapest, 1959.
JELENTÉSEK	<i>A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941.</i> Szerk. PASTOR, Peter. Budapest, 1992.
JUHÁSZ 1978	<i>Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.</i> Szerk. JUHÁSZ Gyula. Budapest, 1978.

- 1988 JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, 1988.
- JUNGERTH
1989 JUNGERTH-ARNÓTHY Mihály: *Moszkvai napló*. Szerk. SIPOS Péter–SZÚCS László. Budapest, 1989.
- KOLONTÁRI
1999 KOLONTÁRI Attila: Magyar–szovjet tárgyalások a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről (Berlin, 1924). In: *Kutatási füzetek, 5. sz.* Szerk. ORMOS Mária–KÁNYA József –PILKHOFER Mónika. Pécs, 1999. 3–29. (*Janus Pannonius Tudományegyetem Történelm Doktori Program*)
- 2001 KOLONTÁRI Attila: A Külügyi Népbiztosság munkatársának feljegyzése a magyar–szovjet kapcsolatok perspektíváiról. (1939. szeptember) In: *A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei. 4. köt.* Szerk. KOLONTÁRI Attila. Szekszárd, 2001. 173–179.
- 2004 KOLONTÁRI Attila: A diplomáciai kapcsolatok felvétele Magyarország és a Szovjetunió között 1934-ben. In: *Múltunk*, 49. (2004). 3. sz. 120–156.
- MACARTNEY
1993 MACARTNEY, Carlile Aymler: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*. Budapest, 1993.
- PÉTER
1979 PÉTER János: *A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéből 1939–1941*. Budapest, 1979.
- PRITZ
1982 PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest, 1982.
- PUSKAS
1995 PUSKAS, Andrej Ivanovics: *Vnyesnyaja polityika Vengrii*. April 1927 g.-fevral 1934 g. Moszkva, 1995.
- 2001 PUSKAS, Andrej Ivanovics: Dva vozvrata vengerszkih gonvedszkih znamjon. In: *Naucsniye izdanyija moszkovskovo Vengerszkovo Kolledzsa I.* Otv. red. GORETITY, Jozsef. Moszkva, 2001. 90–130.
- 2003 PUSKAS, Andreaj Ivanovics: *Vnyesnyaja polityika Vengrii* Fevral 1937–szentyabr 1939. Moszkva, 2003.
- RÁNKI–PAMLÉNYI–TILKOVSKY–JUHÁSZ
1968 *A Wilhelmstrasse és Magyarország Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Szerk. RÁNKI György–PAMLÉNYI Ervin–TILKOVSKY Lóránt–JUHÁSZ Gyula. Budapest, 1968.
- RÉTI
2003 *A Palazzo Chigi és Magyarország Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (a Gömbös-kormány időszakában) 1932–1936*. Szerk. RÉTI György. Budapest, 2003.

SERES

2001

SERES Attila: Magyar–szovjet titkos tárgyalások Genovában 1922-ben. Bánffy Miklós magyar külügyminiszter feljegyzései. In: *Fais* 8. (2001). 3. sz. 401–404.

SISKIN

2002

SISKIN, Valerij Alekszandrovics: *Sztanovlenyije vnesnyj polityiki poszlevoljucionnoj Rosszii (1917–1930 godi) i kapitaliszticeszkij mir. Ot revoljucionovo „zapadnyicesztva” k „nacional-bolsevizmu”*. Ocserki isztorii. Szankt-Petyerburg, 2002.